

Tot handhaving eener goede politie *; aanzet tot een geschiedenis van de Bredase politie **

door

DR. J.P.A. VAN DEN DAM

Inleiding

Het zou natuurlijk het meest bevredigende zijn geweest als in één klap een volledig beeld van de Bredase politie door alle eeuwen heen gegeven had kunnen worden. Onder een „volledig beeld” versta ik dan een sluitende beschrijving en verklaring van elementen als de functies van de politie, haar taken, de organisatie, het personeel, de leiding, de werkwijzen, de resultaten, etc. Een dergelijk projekt gaat echter de omvang van een artikel of boekje over de Bredase politie verre te boven. Daarvoor zou het schrijven van een écht boek vereist zijn. Wat hierna volgt, zijn niet meer dan aanzetten daartoe, die op diverse plaatsen aanvulling en uitdieping behoeven om tot dat volledige beeld te komen.

De politie werkte altijd en werkt nog steeds binnen een kader. Zij is altijd ondergeschikt geweest aan iemand of iets. Analyse laat zien, dat er steeds iets is geweest als een bevoegd gezag aan de ene kant en als al dan niet geschreven rechtsregels aan de andere kant. Er was voortdurend een

* Zinsnede in de eerste helft van de 19e eeuw meer dan eens met betrekking tot de politie gebruikt in de verslagen van de burgemeester van Breda aan Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant.

** Met veel dank aan Mr. M. van Boven te Helmond (eerder te Breda), P. Buurmans en M. Strooper, beiden te Breda. Dit drietal was mij zeer behulpzaam door zijn opmerkingen en het verschaffen van materiaal. Ook het personeel van de Gemeentelijke Archiefdienst ben ik zeer erkentelijk voor de verleende hulp. Een speciale vermelding verdient nog wijlen C. Vossenaar, die na zijn pensionering veel gegevens over de Bredase politie verzamelde.

autoriteit, die bepaalde op welk terrein en hoe de politie diende te functioneren. En, aanvankelijk nog niet zo heel duidelijk, maar later zeer gedetailleerd, er bestonden wetten en verordeningen, die de grenzen van het politiewerk hebben uitgezet. Onder de permanente of constante elementen daarin behoren zonder twijfel ook de politiefuncties, zoals:

- aanvankelijk medewerking aan het verhinderen en vervolgen van strafbaar geachte handelingen;
- later medewerking aan de handhaving van de openbare orde;
- nog later controle en hulpverlening.

Bevoegd gezag, rechtregels en politiefuncties. Ziedaar het kader, waarbinnen het veelkleurige politiewerk zich door de tijd heen heeft voltrokken.

Met de ontwikkeling van de samenleving evolueerden verschillende aspecten van het politiewerk. Organisatie en personeel van de politie kenden in de loop van de tijd diverse wijzigingen. Haar leiding, samenhangende met de aard van de organisatie en met de omvang van het personeel, maakte de laatste honderd jaar een in het oog springende ontwikkeling door. En ook de manier van werken en de huisvesting behoorden duidelijk tot de aan wisseling onderhevige elementen.

Geleidelijk ben ik, wat de periodisering betreft, tot de overtuiging gekomen dat er in de geschiedenis van de Bredase politie maar drie hoofdperiodes zijn te onderscheiden: die van vóór 1795, die van 1795 tot 1940 en die van 1940 af. Dat zijn de drie hoofdmoten van de stof, met de nadruk op de tweede. In die tweede periode worden ook nog cesuren aangebracht bij 1813 en bij het midden van de negentiende eeuw. En in de derde krijgen de jaren 1940-1944 afzonderlijke aandacht.

Beschrijving, verklaring en beoordeling van een verschijnsel of een groep van verschijnselen kan op verschillende manieren gebeuren. Een van die manieren is het verschijnsel weliswaar van buitenaf te bekijken, dus niet als insider en rechtstreeks betrokkene, maar toch geen vooringemenheid te demonstreren. De aanpak is dan zo neutraal mogelijk en wordt gekenmerkt door een kritisch-realistische instelling. Ik heb getracht deze wijze van zien in het navolgende te verwoorden.

De periode tot 1795

Het Ancien Régime, globaal de periode van 1500-1795, kenmerkte zich door een grote mate van verscheidenheid, afwisseling en onregelmatigheid. Vele oude instellingen, rechten en gewoonten daterend van de Middeleeuwen, bleven in wezen. Nieuwe ontwikkelingen deden zich

1. Een zeventiende-eeuwse rechtszitting in het Bredase stadhuis op het titelblad van een rechtsgeleerde verhandeling van de Bredase griffier, Johan van Vliet.

(foto R. ter Veer, coll. GAB)

voor. Nergens liepen deze volledig met elkaar in de pas. De regionale en lokale verschillen waren legio. Toch kan men gemeenschappelijke trekken ontdekken. Zo liet een heer, met bestuurs- en rechtsmacht over een district of stad, zich vertegenwoordigen door een „officier” – hier drossaard genoemd. Hij benoemde daarbij vanuit de plaatselijke bevolking een schepenbank, een college dat de rechtspraak uitoefende. Van scheiding der machten was destijds geen sprake. De schepenen traden evengoed als bestuurders op, daarin veelal bijgestaan door een ruimere afvaardiging vanuit de burgerij.

Welnu, hoe was toenmaals de bestuurs- en rechtsorganisatie in Breda geregeld? De heer van Breda en de Baronie, sinds 1404 tot 1795 vrijwel onafgebroken een telg uit het Huis van Nassau, liet zich in de stad vertegenwoordigen door een drossaard en een schout. Vanaf 1637 waren beide ambten verenigd. De drossaard liet zich veelal vervangen door een stadhouder. Deze vorderde zowel hier als ten plattelande het recht, deed voordrachten ter benoeming aan de heer of diens Raad, hield toezicht op het functioneren van de regenten en ambtenaren, hoorde mede de rekeningen af. De plattelandsdistricten binnen de Baronie hadden trouwens ieder weer hun eigen „officier” voor de lage rechtsmacht en soms, namelijk Roosendaal en Oosterhout, voor de hoge. Dit leidde uiteraard wel eens tot competentiegeschillen.

Het schepencollege te Breda bestond tot 1554 uit zeven en nadien uit negen schepenen, waaronder de binnenburgemeester of president-schepenen. Naast hem fungeerde buiten de schepenbank nog een buitenburgemeester. Het schepencollege toonde zich, gebruik makend van de stadsprivileges, erg zelfstandig en sprak recht inzake civiele, boetstraffelijke en criminele kwesties. De schepenbank beschikte hiermee over de hoge rechtsmacht, afgeleid van de jurisdictie van de heer of baron. Een en ander impliceerde de bevoegdheid de doodstraf uit te spreken en keuren uit te vaardigen met als sanctie de doodstraf. Het laatste recht heeft inmiddels betrekking op de bestuursmacht der schepenen, welke zij doorgaans samen uitoefenden met de tienraden, een tiental gezworenen afgevaardigd door de (notabele) ingezetenen. Vooral zaken met financiële gevolgen kwamen aldus in een breder beraad ter sprake. De tienraden kregen eveneens een aanstelling vanwege de baron of diens Raad.

Als laatste belangrijke functionaris moet nog genoemd worden de secretaris van de stad. Hij bereidde de besluiten voor en voerde ze uit, en was aanvankelijk tevens de griffier van de schepenbank. Na 1560 trad naast de secretaris een aparte griffier op, zonder dat men echter van een „moderne”

scheiding van bevoegdheden kan spreken. Te zamen met de officieren betekenden zij het duurzame element in de Bredase „staatsinrichting”, terwijl de schepenen, burgemeesters en tienraden hun positie in beginsel slechts één of twee jaar bekleedden. Omdat vaak verlenging of wisseling bij toerbeurt plaatsvond, kwam hiervan echter niet al te veel terecht en ontstond een echte oligarchie.

De Bredase ‚politie’ tijdens het Ancien Régime

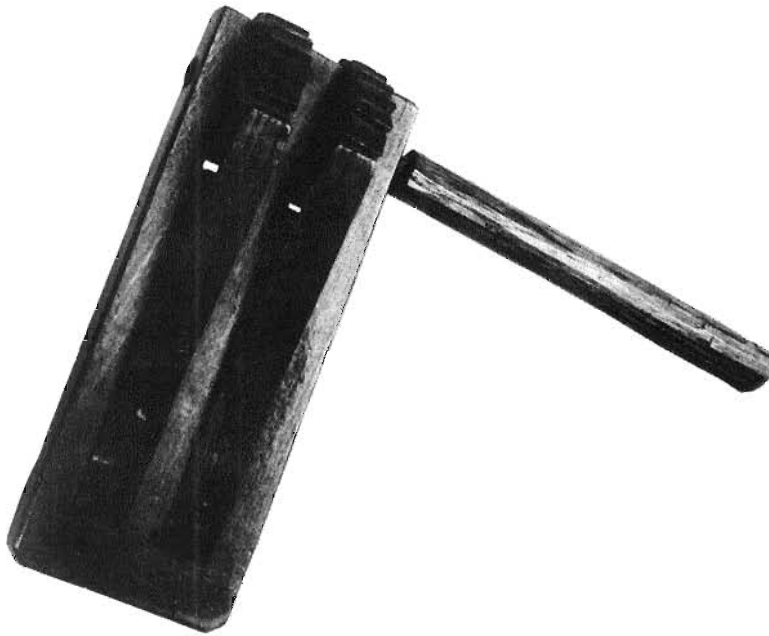
In de kleine stad, die Breda toen was, was maar een zeer beperkt aantal mensen aanwezig die wij – soms met wat goede wil – met politiemensen kunnen aanduiden. Er moet daarbij wel rekening mee worden gehouden dat toen de politie, in de moderne zin van het woord, verbonden was met de justitie. In het verlengde hiervan hielp zij mee aan het verhinderen of vervolgen van strafbaar geachte feiten.

De eerste politiemensen waren de roededragers (roeidragers), ook wel groene roeden genoemd. Zij kregen die naam naar de roede, die zij voor de schout uitdroegen als symbool van de justitie en als teken van zijn waardigheid. Die roededragers bekleedden vermoedelijk een oud ambt, maar vast staat dat in ieder geval van 1519 af vier van deze functionarissen door de heer van Breda werden aangesteld. Die ging men toen vorsters noemen, maar later heetten zij weer gewoon roededragers. Veel is over hun optreden in die tijden niet bekend. Een anecdote wil dat in 1550, tijdens een conflict tussen het stadsbestuur en het kapittel van de Grote Kerk over het karakter van een school, roeidragers in de school werden geposteerd om te voorkomen dat het kapittel ‚possessie’ (bezit) zou nemen van die school. Die roeidragers hadden ook een taak bij de toepassing van het ‚recht van inhaling’. Inhaling betekende: het rechtens afdwingen tot nakoming van een overeenkomst, die voor de schepenbank van Breda gesloten was. Als een burger van de stad Breda met een inwoner van het Land van Breda zo’n contract was aangegaan, kon hij, vooropgesteld dat de tegenpartij in gebreke bleef, deze door een roededragers voor de Bredase schepenbank laten dagvaarden. Dit recht gold niet voor kwesties tussen Bredase poorters en inwoners van de ‚vrijheden” van Oosterhout en Roosendaal. De uitoefening van deze taak kwam ook elders voor. Zo is bekend dat een soortgelijke functionaris in Den Bosch ‚ingebieder’ werd genoemd en dat deze, rijdend op een schimmel, een rode roede als ambtsteken droeg. Wat later kon men de roededragers ook aantreffen bij de openbare zittingen van de schepenbank in de Vierschaar. Met die naam bedoelde men zowel de zitting van de

schepenbank zelf, als de ruimte, waarin die werd gehouden, in de hal van het stadhuis, omgeven door een hekwerk. Een roededrager, die als gerechtsbode fungeerde, bevond zich dan in de onmiddellijke nabijheid van de schepenen. Het is aannemelijk dat ook in eerdere tijden deze taak door de roededragers is vervuld.

Een tweede categorie van functionarissen vormden de ‚wachters‘. Dat waren aanvankelijk nog geen stadsambtenaren, maar personen die hun taak in deeltijd verrichtten. Ze werden wel van stadswege aangesteld. Echte ambtenaren, die volledig gesalarieerd werden en een volle dagtaak hadden, waren er uiteraard toen zeer weinig. Dat verschijnsel ontstond pas in de Franse tijd. De oudst bewaarde stadsrekening, die van 1492, spreekt al van drie poortwachters (uiteraard bij de drie stadspoorten), vier nachtwachters (op het stadhuis) en twee torenwachter (op de toren). De torenwachters waren in de zeventiende eeuw al wel in stadsdienst. Eén van hen woonde na 1694 in een pand tegen de zuidkant van de Grote Kerk. Zij waakten ook 's nachts over de stad en hielden in de gaten of ergens een begin van brand ontstond.

Voor latere eeuwen staan wat meer zaken vast. Zo weten we dat er in de zeventiende eeuw tien klapwakers of kleppermannen in dienst van de stad voor de nachtelijke veiligheid moesten zorgdragen. Zij maakten 's nachts twee aan twee hun rondes, waartoe de stad in wijken was verdeeld. Vermoedelijk profiteerden ze uitgebreid van het feit, dat rond 1677 hier oliestraatverlichting werd ingevoerd. Tijdens hun ronde pauzeerden ze in het klapwakershuisje naast de Vismarkt aan de Haven. Hun bewapening bestond uit een halve piek, een houwer en een zijdgeweer. Hun naam ontleendenzij aan het regelmatig *klepperen*, meteen ‚cleppe‘. De tien klapwakers verdienden in 1698 te zamen *f* 480,00. Zij stonden onder bevel van een officier van de in 1572 in het leven geroepen burgerwacht. Die ‚borgercompagnieën‘, zoals ze later werden genoemd, verzekerden weliswaar mede de rust in de stad, maar hun eerste taak was toch een militaire: ze speelden een rol bij de verdediging van de vesting, zij het naast de beroepsmilitairen. Er waren zes compagnieën, ieder onder een kapitein. Die kapiteins waren, evenals de tamboers en de provoost, blijkens hun aanwezigheid op een lijst met namen ‚van de tegenwoordige ambtenaren, bedienders en suppoosten‘ uit 1721 in dienst van de stad Breda. De provoost was de eigen gevangensbewaarder van de burgerwacht. Op de lijst van stadsdiensten kwamen merkwaardigerwijze de klapwakers niet meer voor, terwijl het vast staat dat zij hun taak nog steeds vervulden. Dit raadsel vindt waarschijnlijk hierin zijn oplossing, dat de kleppermannen op een

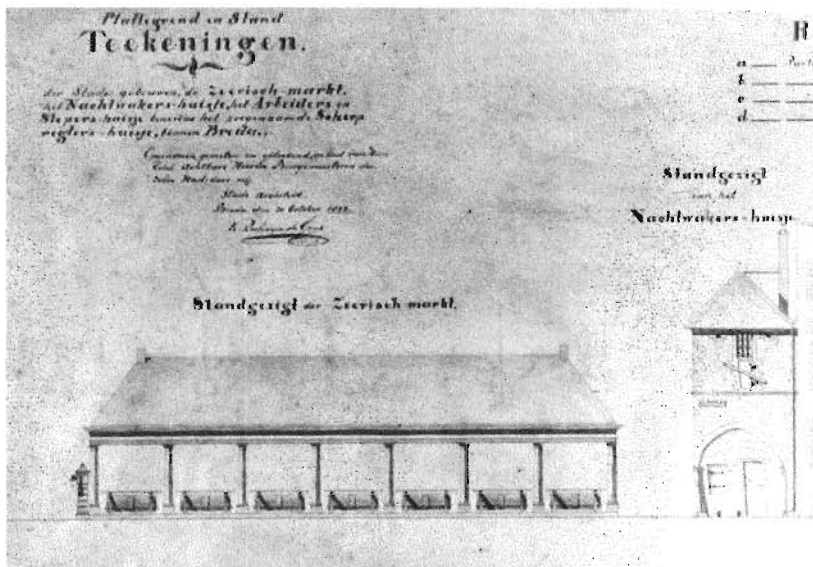

2. Een ratel uit de collectie van het Stedelijk en Bisschoppelijk Museum te Breda.
(foto R. ter Veer, coll. GAB)

andere manier aan hun geld kwamen. Zij moesten dat elke vier weken zelf bij de burgerij gaan ophalen. Daartoe was die burgerij in vier betalingsklassen ingedeeld.

Intussen was er aan de kant van de strafrechthandhaving ook het nodige gebeurd. In 1594 had de heer van Breda, Maurits, twee instructies uitgevaardigd, één voor de drossaard en één voor de schout van Breda. Die instructies legden waarschijnlijk alleen maar vast, wat tot dan toe gebruikelijk was. Van Goor kon in 1744 dan wel opmerken dat zij „wegens de verandering van tijden” voor het grootste deel in onbruik waren geraakt, zeker zullen zij een tijdlang hebben gefunctioneerd. De instructie voor de drossaard (in feite voor diens stadhouder) bevatte een artikel, waarin zijn toezicht op de plichtsbetrachting en de functievervulling van bepaalde personen in de stad en het Land van Breda was omschreven. Behalve op schouten, burgemeesters, secretarissen, rentmeesters en „gesworen Clerc-

ken” moest hij ook op de „Roeydragers en Vorsters” letten. Kwamen hem gebreken in de uitoefening van hun functie ter kennis, dan diende hij de heer van Breda of diens Raad te adviseren, hoe daarin verbetering zou zijn te brengen. In de sfeer van de rechtshandhaving was de drossaard belast met de voorbereidende en uitvoerende werkzaamheden ten behoeve van de berechting. Daartoe moest hij de „misdadigen” in en buiten Breda „aantasten, vangen, doen vangen en doen punieren ende straffen”. Men mag aannemen dat dit „vangen” vaak is uitgelopen op „doen vangen” en dat hij bij dat laatste de zaak overliet aan de roeddragers en de vorsters. Hem werd in die instructie uit 1594 trouwens op het hart gedrukt, een goede wederzijdse en onderlinge verstandhouding met de schout van Breda en met alle schouten en vorsters in het Land van Breda na te streven. De schepenbank van Breda oordeelde over alle misdrijven, die in de Baronie buiten Roosendaal en Oosterhout werden gepleegd. Vandaar was een goede ‚correspondentie’ tussen de drossaard en de schouten in de diverse dorpen uiteraard hoogst noodzakelijk.

3. Tekening van de zeevishal en uiterst rechts het nachtwakershuisje, gemaakt door K. Koelewijn de Geus in 1823.

(coll. GAB)

De schout van Breda moest zich volledig laten informeren over alle gevechten en delicten, die binnen de stad voorvielen, dan wel werden gepleegd. Zolang er in Breda een eigen schout was, moest deze de drossaard assisteren, samen met zijn roededragers, bij het „vangen en spannen van de delinquanten”. Als het, door welke omstandigheid dan ook, beter uitkwam of geboden was dat de schout daartoe zelf het initiatief nam, had hij dat te doen. De civiele vonnissen executeerde de Bredase schout vóór 1637 zelfstandig, maar met bijstand van „den Roeydrager en andere Dienaren”. Het ging daarbij om „gyselinge, lyfpandige of andere manieren van Executie”. Bij de tenuitvoerlegging van de criminele vonnissen van de schepenbank bood hij assistentie. De rechtspraak ging destijds met grote gestrengheid gepaard. De straffen waren zwaar: dood, verbanning, gelyng en stelling aan de kaak. De tortuur (pijnbank) als rechtsmiddel was onder bepaalde voorwaarden heel gewoon.

Tegen het einde van de periode bleek het noodzakelijk enige nieuwe beambten aan te stellen. De „dienaren van justitie”, zoals zij toen werden genoemd, hadden het te druk met de repressieve werkzaamheden op crimineel terrein, waardoor de preventie in het gedrang kwam. Voor het preventief politietoezicht riep het stadsbestuur in 1779 een „oppassersdienst” in het leven. Dat paste helemaal in de bedoelingen van Willem V, heer van Breda, die in 1774 het plakkaat tegen bedelaars, vagebonden en landlopers uit 1682 hernieuwde en aanvulde. Hij beoogde daarmee de bestrijding van een groeiend euvel. Het aantal mensen dat parasiteerde op het actieve deel van de bevolking nam zienderogen toe. Daarbij ging het vooral om „vreemdelingen” en „uytlanders” die in stad en Land van Breda veel hinder veroorzaakten. Bij de Oppassersdienst ging het om twee beambten. Iedere morgen moesten de „oppassers” zich melden bij een van de leden van het stadsbestuur om te vernemen hoe de dienst van die dag en eventuele bijzondere opdrachten er uitzagen. 's Avonds brachten zij aan de drossaard (of de stadhouder) rapport uit, bij hem aan huis. Speciale aandacht moesten zij besteden aan bedelaars en consorten, die in die tijd als een plaag werden ervaren. De oppassers maakten alleen overdag hun ronden. Zij pauzeerden in hun eigen woning. Een dienstlokaal was er nog niet.

Deze oppassersdienst heeft maar een kort leven gehad. Al in 1786 werd hij, naar wordt aangenomen door een tekort aan resultaten, weer opgeheven. Het kwaad van de bedelarij en landloperij nam zeker niet af en zou in de twee decennia rond 1800 uitmonden in een schrikbarend banditisme en bendewezen, vooral op het veel minder beschermde platteland. In 1786 ging de stad over tot de aanstelling van een „onderschout”. Die on-

derschout, een iets hogere stedelijke ambtenaar dus, was tijdens de vergaderingen van het stadsbestuur op het stadhuis aanwezig, om eventuele opdrachten in ontvangst te nemen. Zijn functie was én repressief (ten dienste van de criminele justitie) én preventief, dus uitmondende in politietoezicht. Daartoe gemachtigd door de drossaard, voerde hij het laatste deel van zijn functie samen met een of meer roededragers uit.

Het tijdvak 1795-1813

Deze periode laat veelvuldige en ingewikkelde veranderingen zien, welke globaal neerkomen op het volgende. Het bestuur en de rechtspraak werden steeds meer gecentraliseerd. De regionale en lokale verschillen van eertijds maakten plaats voor uniformiteit. De rechters bleken niet langer lokale vertegenwoordigers, maar werden uiteindelijk Rijksambtenaren. Het systeem toonde zich humaner: de pijnbank tot het verkrijgen van bekentenissen verdween. Tenslotte vond het Verlichtingsidee van de scheiding der machten die elkaar in evenwicht moesten houden, de *trias politica*, zijn concrete toepassing. Het woord „politie” kreeg voor het eerst zijn moderne betekenis. In plaats van bestuur in ruime zin duidde het voortaan alleen nog de handhaving van de plaatselijke keuren en de uitvoering van de algemene wetten aan; met andere woorden: de zorg voor rust, orde en veiligheid.

Na de inlijving bij het Franse Keizerrijk (1810) voerden de Franse machthebbers het eigen staatkundige systeem volledig in. Breda werd een commune of gemeente, met aan het hoofd een maire of burgemeester. Het Franse rechtstelsel kwam evenzo tot leven in de aangehechte gebieden. Breda werd hoofdplaats van het gelijknamige arrondissement. De rechtbank van eerste aanleg hier behandelde de zogenaamde wanbedrijven (*délits*), in ernst gelegen tussen de overtredingen (*contraventions*) en de misdaden (*crimes*). Daarnaast zetelde in Breda voor de meest eenvoudige zaken de vrederechter, voor de stad en het kanton Breda. Pas in 1838 wijzigde zich dit systeem in het huidige.

De politie werd eveneens helemaal op Franse leest geschoeid. Behalve een rijkspolitie (*police générale*) kende het systeem een stedelijke politie (*police municipale*) en een plattelandspolitie (*police rurale* met haar *gardes champêtre* en *gardes forestier*, veld- en boswachters). De *police municipale* werd onder meer uitgeoefend door „*les agens*”, hetgeen gezien wordt als de oorsprong van onze benaming „agent” (van politie). Vormden de genoemde onderdelen van het stelsel de zogeheten *police administrative*, ter

voorkoming van strafbare feiten, het andere onderdeel noemde men de *police judiciaire*, ter opsporing van strafbare feiten. Niet steeds evenwel was een volledige splitsing bereikt.

De Bredase politie tussen 1795 en 1813

De drossaard en het Bredase stadsbestuur hadden in januari 1795, bij het te gronde gaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en bij het begin van de Franse bezetting, samen negentien man personeel in dienst, die wij nu 'politiefunctionarissen' zouden kunnen noemen. De drossaard zes man: de dienaren van justitie of soldaten van de rode roede; de stad dertien: de onderschout, tien nachtwakers en twee torenwachters. Er is geen reden om aan te nemen dat de stedelijke overheid tussen 1795 en 1811 niet de beschikking zou hebben gehouden over de nachtwakers en de torenwachters. Bekend is dat de drossaard (van 1807 af baljuw genoemd) toen in ieder geval zes dienaren van justitie, een bode, een conciërge, een cipier, een scherprechter (beul) en merkwaardigerwijze ook de onderschout onder zijn bevelen had.

In 1811 veranderde, tengevolge van de inlijving bij Frankrijk, de situatie. De rechtbank van eerste aanleg behield drie dienaren van justitie. De drie anderen werden toegewezen aan de stad en gingen politieagenten heten, met boven hen een door de Franse keizer benoemde commissaris van politie. Dat werd Dieudonné, tot dan toe, 'geweldige provoost van het militaire huis van arrest' te Breda, een Franse militaire functie. Na goed anderhalf jaar, in maart 1813, vertrok deze Dieudonné alweer, om commissaris van politie te worden in Sint-Niklaas, gelegen in het departement van de Schelde. Kort daarop werd hij opgevolgd door Wibier, eveneens een Waalse oud-militair en teven oud-vrederechter van Turnhout; die op zijn beurt, na ruim een halfjaar, door Gaillard, ook een Waal. Laatstgenoemde is maar een paar weken in functie geweest. Hij vertrok eind 1813 in het kielzog van het Franse garnizoen zuidwaarts. Het gegeven dat steeds Frans sprekende Belgen als commissaris optraden was geen toeval. De bedoeling was de communicatie tussen Parijs en de onderdelen van het rijk te vergemakkelijken.

Het tijdvak 1813 – medio 19e eeuw

Volgens de grondwetten van 1814 en 1815 dienden er reglementen tot stand te komen voor de inrichting van het plaatselijke bestuur van de

„steden”. Breda was in de zin van die grondwetten een stad, een van de dertien Noordbrabantse en van de 85 Nederlandse. Het begrip „gemeente” verdween voorlopig weer (tot 1848). Bij souverain besluit van 5 november 1815 werd het „Reglement van plaatselijk bestuur voor de steden in Noord-Brabant met de tabelle van toepassing van deszelfs bepalingen voor ’s-Hertogenbosch, Breda enz.” bekrachtigd en gearresteerd. Het werd al in 1824 door een nieuw reglement voor de steden in onze provincie vervangen.

Van belang is, dat er in die steden in 1815 meer dan een burgemeester kwam, van wie telkenjare één de rol van president-burgemeester vervulde. Voorts, dat er in de reglementen van 1815 en 1824 bepalingen waren opgenomen over de plaatselijke politie, onder andere dat de (president-) burgemeesters aan die plaatselijke politie bestuurlijke leiding gaven. In 1814 was dat de taak van E. de Man, die binnen een jaar als verliezer in een plaatselijk conflict verdween. Tussen 1815 en 1824 waren er twee „driemanschappen”: S. Jantzon van Nieuwland – F. Werden – J. de Roy van Zuidewijn en J. van Nassau – F. Werden – J. de Roy van Zuidewijn. Laatstgenoemde werd vervolgens, conform het reglement van 1824, de enige burgemeester en bleef dat tot 1852.

Van grote betekenis voor de politie was het verdwijnen van de police générale uit de police administrative. Die laatste viel, anders dan in België en Frankrijk, terug tot plaatselijke politie (police municipale). Deze Nederlandse oplossing vloeide voort uit afkeer voor elk centralisme.

Politie in Breda tussen 1813 en 1853

Al einde 1813, toen de Fransen koud buiten de muren van de stad waren, verleende het (provisionele) stadsbestuur een „provisionele commissie van de post als commissaris van politie” aan de in Breda wonende oud-Brusselaar Jan Bogaerts (of Bogaard) met de opdracht „de sterkste oplettendheid te betonen ten aanzien van vreemdelingen die de stad binnenkomen, ten einde de regeerende generaal der Vereenigde Armeeën ter zake te kunnen informeren”. Bogaard is maar kort in touw geweest. Hij bleek geen partij te zijn, toen het aankwam op de definitieve bezetting van de post van commissaris in 1814. De concurrerende vroegere commissaris Dieudonné, terug uit Sint-Niklaas, won de competitie met vlag en wimpel. De Souvereine Vorst, Willem Frederik (een jaar later koning Willem I), benoemde Dieudonné vanuit Parijs, waar de vorst kennelijk verbleef, tot commissaris.

Diens maandgeld werd bepaald op *f* 60,- te betalen door de stad. Dieudonné's salarispositie heeft overigens niet tot de sterkste behoord. Hij kreeg zijn maandgeld maar één keer per kwartaal uitgekeerd. Gelukkig voor hem achtte ook het stadsbestuur zijn inkomsten absoluut onvoldoende. Men probeerde daar wat aan te doen door de verstrekking van een toelage van *f* 200,- per jaar onder de noemer bureaunkosten. En na een paar jaar kreeg hij er een baantje bij, dat van marktmeester van granen, wat hem *f* 100,- per jaar extra opleverde. Tegen het einde van zijn commissariaat – hij overleed in 1841 – werd hij ook nog marktmeester van de jaarmarkten (kermissen), wat hem, naar schatting, opnieuw *f* 100,- 's jaars opleverde.

Dieudonné voerde in 1814 het bevel over drie agenten van politie, tien klapwakers en twee torenwachters. De klapwakers kwamen, zoals al sinds onheugelijke tijden, ten laste van de inwoners van de straten, waarlangs hun routes liepen. De rest van het ‚korps‘ kostte de stad iets meer dan *f* 1535,- per jaar. Per 1 januari 1829 gebeurde er iets heel uitzonderlijks: alle agenten van politie werden tegelijk ontslagen. De burgemeester rapporteerde aan de Noordbrabantse gouverneur: ‚dat uit hoofde dezelve door ouderdom en infirmité, niet langer in staat waren behoorlijk dienst te doen, de Stedelyken Raad begrepen heeft deze te moeten pensioneren, ten gevolge waarvan dan ook alsnu jonge Agenten van Politie zijn aangesteld, met vermeerdering tevens van derzelve getal tot vier in plaats van drie. En het jaar daarop jubelde hij, bij het hoofdstuk ‚Rust, Goede orde en Veiligheid‘, dat inbreuken daarop geen vermelding verdienden, ‚waartoe ook niet weinig heeft bygedragen het vervangen met 1e January 1829 van de drie oude Stedelyke Agenten van Policie, door vier jonge alle in militaire dienst geweest zijnde personen, welke behoorlyk hunnen pligt doen, en zulks te beter door de bepaling, dat dezelve niet (op het voetspoor van vorige Agenten) vermogen Almanakken rond te brengen of fooyen te vragen, maar hun daarentegen een extra toelage van *f* 60,- is geaccordeerd, waarin ieder hunner deelt naar gelang zyner verdienste door de prompte waarneming zynder pligten en de meerder of minder betoonde vigilantie‘.

Dit aantal van vier agenten hield Dieudonné onder zich tijdens zijn hele verdere commissariaat, zoals gezegd tot 1841. De jaren twintig van de vorige eeuw werden gekenmerkt door een grote rust onder de Bredase bevolking zelf, waarvan ook in de verslagen meermalen melding wordt gemaakt. De meeste aandacht ging dan ook uit naar het weren van bedelaars en landlopers. Dit mondde meer dan eens uit in overbrenging van deze ‚ongewensten‘ naar de kolonie de Ommerschans of het Bedelaars-Werkhuis in Hoorn.

Door de actuele politieke situatie namen de activiteiten op dit gebied in het begin van de jaren dertig toe. Er werd melding gemaakt van ‚rondlopende vreemdelingen‘, er moest toezicht gehouden worden op mogelijke ‚bevordering van de zaak des vijands‘ (de Belgische Opstand was immers begonnen) en op de eventuele aanwezigheid van deserteurs in de stad, e.d. Kortom, men was wat zenuwachtig, wat zich ook uitte in het niet laten doorgaan van de Allerheiligen-Markt en het verbieden van alle samenkomsten en van nachtgerucht bij gelegenheid van Oud en Nieuw.

DE GROOTE-KEEK EN TOREN TE BREDA.

in een van de koppen van de vromste grafen van Breda, den 11. 11. 1825.

4. Gezicht op de Grote Kerk en omgeving omstreeks 1825, litho van Brest van Kempen (Brussel) en F.P. Sterk (Breda), gedrukt door Steuerwald & Co. (Dordrecht).

(foto R. ter Veer, coll. GAB)

Ook de landsoverheid had oog voor de speciale ligging van Breda als grens- en vestingstad: op verzoek van de Oppercommandant van de vesting benoemde de koning een ‚tijdelijken commissaris Speciaal de heer Van Goor‘, die gemachtigd werd nog vier suppoosten aan te trekken, te benoemen door de Oppercommandant. Deze laatste had de commissaris Speciaal met diens ondergeschikten onder zijn bevel. 22 Mensen hielden

zich dus bezig met de ordehandhaving in een stadje van amper 11.000 inwoners, waar de grootste loopafstand 2½ kilometer was en de bevolking zich uiterst braaf toonde. Wat immers anders te denken over mensen van wie werd gezegd: geen het minste spoor van tegenstreving is ontdekt geworden; deze onderworpenheid is dezelfde in hogere en lagere standen, en dus zowel bij hun welke de wetten en besluiten ten uitvoer leggen, als die slechts geroepen zijn daaraan te beantwoorden’.

Het voor het rechtssysteem zo belangrijke jaar 1838 liet ook bij de Bredase politie een spoor na. Naar aanleiding van artikel 45 van de Wet op de Regterlyke Organisatie en het beleid der justitie werd Dieudonné door de burgemeester belast met de waarneming van het openbaar ministerie (wij zouden nu zeggen: hij werd hulpofficier).

In 1839, na de totstandkoming van het eindverdrag met België, werd de staat van beleg opgeheven en de functie van commissaris Speciaal van Politie in Breda afgeschaft. Dieudonné was toen weer de enige commissaris en hij bleef dat ook tot kort voor de datum van zijn overlijden, 19 oktober 1841.

Zijn opvolger, Van der Pluym, was bij besluit van de koning van 8 juli 1841 ingevolge artikel 44 van de Wet R.O. belast met de waarneming van het openbaar ministerie. Hij werd tegelijkertijd benoemd tot ‘assistent-Kommissaris van Policie’ en volgde Dieudonné, nog voor diens overlijden, als commissaris op. Had zijn voorganger 27 jaar het commissarisambt vervuld, Van der Pluym deed dat ruim 15 jaar: hij werd in 1857 eervol ontslagen. In het verslag aan de gouverneur over 1841 kwam deze laudatio aangaande Dieudonné voor: ‘...die..., als Kommissaris van Policie, zyne pligten, ook vaak in moeylyke tydomstandigheden, met allen yver heeft vervuld en zich de achting, zo van het Stedelyk Bestuur, als de justitie en de burgery in ruime mate had verworven..’

Het tekende misschien de wat veranderde tijden dat aan Van der Pluym in het verslag aan de gemeenteraad over 1857 geen woorden van lof meer werden gewijd. En toch had Van der Pluym, naar het voorkomt, goed zijn best gedaan, terwijl er zeker zo woelige tijden waren komen opdagen als zijn voorganger had meegemaakt. De eerste jaren gebeurde nog niet zo veel bijzonders (in 1842 werd b.v. nog bericht dat ‘de algemeene geest der Ingezetenen daarheen leidt, om zich aan hunnen lasten en pligten, als bevorderlyk tot den besten van het Maatschappelyk bestaan, vrywillig en uit overtuiging, te onderwerpen’), maar waakzaamheid leek meer en meer geboden. We naderden immers het internationaal en nationaal befaamde jaar 1848. In twee van de laatste aan de gouverneur van Noord-

Brabant toegezonden verslagen werden te dien aanzien interessante dingen vermeld. Uit het verslag over 1848 blijkt dat zich, als gevolg van de politieke gebeurtenissen in Frankrijk in het voorjaar, een meer dan normaal aantal vreemdelingen naar Breda begeven had niet zozeer om zich daar te vestigen, als wel om door te reizen. De commissaris van politie had opdracht gekregen extra toezicht uit te oefenen op vreemdelingen in herbergen en logementen; die vreemdelingen waren immers de enigen van wier kant eventuele pogingen tot wanordelijkheid konden worden verwacht.

Met enige trots – en overdrijving – meldde men ook dat het ‚in weerwil van de beroerten in het naburige Londen‘ in Breda rustig was gebleven en dat er hoegenaamd geen vrees had bestaan voor verstoring van de openbare orde, hoewel zich ook in Breda ten behoeve van de rechtstreekse verkiezingen – overigens legale – verenigingen hadden gevestigd. Wat die laatste materie aangaat, kon het verslag over 1850 nog wat bijzonderheden mededelen: ‚Mogten de rechtstreekse verkiezingen elders al aanleiding tot eenige botsingen hebben gegeven strekt het ons tot genoegen te kunnen vermelden dat die operatiën alhier ter stede in de beste orde zijn verlopen‘. En wat de veiligheid betreft, was alles ook in orde, want ‚ofschoon er al voor de onveiligheid van de bezittingen op de omliggende Plattelands gemeenten, ten gevolge gedurige inbraken en diefstallen luide klagten opgaan, is alhier niet eene poging gedaan om op het eigendomsregt inbreuk te maken‘.

Braaf Breda, daar midden in de 19e eeuw! Desondanks besloot de gemeenteraad in december 1851, kort voor de inwerkingtreding van de gemeentewet, voor het eerst sinds 1829 het aantal politieagenten uit te breiden van 4 naar 6, met de motivering dat voor een behoorlijke handhaving van de openbare orde en veiligheid een aantal van vier te weinig was. Als Gedeputeerde Staten de begroting voor 1852, waarin de uitbreiding was verwerkt, zouden goedkeuren, kon het raadbesluit na de infunctietreding van de nieuwe burgemeester worden geëffectueerd, zoals ook is gebeurd.

Ook voor de klapwakers traden er veranderingen op.

Hun beloning behoefden ze niet langer zelf op te halen langs de huizen, wat een weinig regelmatige inkomstenbron was gebleken. Ze kwamen per 1 januari 1853 voortaan eveneens ten laste van de gemeentekas. Dat ging overigens gepaard met ‚eene organisatie‘, zowel in het personele vlak als in de regeling van de nachtdienst, met als resultaat dat ‚de dienst naar behooren waargenomen‘ werd.

De grondwet van 1848 bevatte de nieuwe bepaling (artikel 138), dat de samenstelling, de inrichting en de bevoegdheden van de gemeenten (die naam kwam terug!) door de wet moesten worden geregeld. Van wezenlijk belang voor de politie was dat de commissaris van politie in die gemeenten, waar hij aanwezig mocht zijn, onder andere in Breda, voortaan onder de bevelen van de burgemeester stond, evenals alle andere dienaren van politie. De regeling van een en ander was daarmee echter nog niet af. Want hoe de gemeentepolitie er voortaan, qua omvang, organisatie en salariëring uit zou zien, was afhankelijk van gemeentelijke verordeningen en bevelen, die in het huishoudelijk belang der gemeente dienden te worden uitgevaardigd. De burgemeester kon, op voordracht van de commissaris, dienaren van politie benoemen en ontslaan. Tevens stelde hij hun instructie vast. De commissaris zelf bleef door de koning benoemd. Die schorste en ontsloeg hem ook.

Wat de Kroon ook aan zich hield, was de beoordeling van de noodzaak van de aanwezigheid van een commissaris van politie (en dus van gemeentepolitie) in deze of gene gemeente. Hoogst ongepast noemde de Bredase raad het dat de gemeente, ondanks geringe bevoegdheden inzake de aanwezigheid en de persoon van de commissaris, toch diens salaris moest betalen. Dat was door het Rijk bepaald op grond van de redenering dat ,ook gewichtige plaatselijke belangen toevertrouwd' waren aan de commissaris.

Het gemeentebestuur, d.w.z. raad en b. en w., kwam onder de gewijzigde juridische context sedert de invoering van de gemeentewet geleidelijk verder van het praktisch politiewerk af te staan. Toch hield de raad voorlopig nog een behoorlijke vinger in de pap, omdat aan hem bleef toekomen de bevoegdheid tot het vaststellen van plaatselijke verordeningen met strafbedreigingen. Die verordeningen waren, in een tijd dat er in de verste verte nog geen sprake was van (nationale) ,overregulering', van groot belang.

Bovendien had de raad, zoals reeds eerder gememoreerd, het laatste woord bij het bepalen van de organisatie van de politie, de omvang ervan en de beloning van de politiefunctionarissen, met uitzondering natuurlijk van het salaris van de commissaris.

Deze invloed-op-afstand van de gemeenteraad heeft gedurende bijna de hele hier beschreven periode voortgeduurd. De gemeentewet van 1851,

5. Gezicht op de stad Breda omstreeks 1827, getekend door een Franse officier. Links het kasteel en de Grote Kerk, rechts de toren van de Markendaalsekerk. De molen is die op het Leugenaarsbolwerk.

(coll. GAB)

die gemeentelijke verordeningen op de samenstelling en inrichting van de gemeentepolitie voorschreef, werd op dit punt pas in 1931 gewijzigd. Het toen ingevoerde artikel 223 bepaalde dat verordeningen op de organisatie der plaatselijke politie (rangen, samenstelling, enz.) aan preventieve goedkeuring van de Kroon werden onderworpen. Hoewel enigszins vooruitlopende op de behandeling van een latere periode, kan nog worden vermeld dat dit artikel, en trouwens de hele lokale regeling van de politieorganisatie, bij de invoering van de politiewet 1957 verviel.

Het brave en wat slaperige stadje Breda telde in het midden van de 19e eeuw circa 15.000 inwoners. Om precies te zijn: bij de derde algemene volkstelling in november 1849 bevolkten 14.743 personen, het garnizoen meegerekend, de vesting. Het is interessant de groei van de bevolking in de daarop volgende 90 jaar te volgen. Om de „link” met de politie te handhaven, koos ik voor het onderstaande overzicht die jaren uit, waarin de omvang van het politiekorps werd vergroot. Later zullen we zien, welke openlijke of verborgen redenen bij die uitbreidingen een rol hebben gespeeld.

Jaar	Aantal inwoners	Sterkte politie	Jaar	Aantal inwoners	Sterkte politie
1853	15438	19	1902	26572	40
1863	15380	22	1910	27448	45
1870	14806	28	1911	27261	49
1879	17119	32	1912	27512	54
1891	22997	34	1919	30044	92
1901	26296	37	1930	44860	100

Die hele ontwikkeling heeft zich voltrokken in een gemeente, waarvan de grenzen pas in 1927 werden verruimd en waar men tot die tijd bij een groeiende bevolking heeft moeten woekeren met de ruimte. Alleen de slechting van de vestingwerken, van 1870 af, gaf enig soelaas en leidde tot de aanleg van nieuwe stadsbuurten binnen de oude grenzen, zoals het gebied Leuvenaarsstraat – Middellaan, de Nieuwe Haagdijk en omgeving, de Willemstraat en omgeving, de buurt Nieuwe Boschstraat, Mauritsstraat, etc., de Nieuwe Ginnekenstraat met Godevaert Montensstraat e.o. en, na inwerkingtreding van de Woningwet 1901, buurten als Oranje-Nassauplein e.o., Havermansstraat e.o. en Frans Heijlaertsplein e.o.

De Bredase politie van het midden der 19e eeuw tot 1940

Sinds het midden van de 19e eeuw zijn de verplichte verstrekte gegevens over allerlei gemeentelijke aangelegenheden, waaronder ook de politie, rijker dan tevoren gaan vloeien. Dat maakt het mogelijk wat gedetailleerder in te gaan op de diverse aspecten van het politiewezen en het politiewerk die nu volgen. Achtereenvolgens worden bekeken: de samenstelling van het korps, de uitgesproken én de mogelijke verborgen motieven voor de diverse uitbreidingen van het personeel, de leiding van de politie, de scholing van het politiepersoneel, de zorg voor het uiterlijk bij de politie, de huisvesting van het korps, grepen uit de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, de politievakorganisaties en hun invloed, de „productie” van de politie en de maatschappelijke status van het personeel.

De samenstelling van het korps

De samenstelling van het korps berustte op de verordening betreffende de politie, die door de gemeenteraad op grond van de voorschriften van de gemeentewet van 1851, werd vastgesteld. Aanvullingen, wijzigingen of zelfs het geheel vervangen van deze verordening leidden onder meer tot veranderingen in de korpssamenstelling. Hieronder volgt een overzicht van die veranderingen. In 1930 bereikte het korps zijn maximale vooroorlogse sterkte. Ter verduidelijking van dit overzicht zij opgemerkt, dat er in die acht decennia telkens en om diverse redenen rangen en functies zijn toegevoegd en opgeheven. Een mooi voorbeeld van het laatste: de torenwachters kwamen op het einde van de negentiende eeuw zonder werk, nu de brandweer over betere communicatiemiddelen kwam te beschikken.

Uitgesproken en mogelijk verborgen motieven voor de uitbreidingen van de politie

Rond 1853 was het gemeentebestuur van mening dat door de doorgevoerde uitbreiding met twee agenten en door de betere regeling van de nachtdienst der klapwakers, de politie naar behoren functioneerde. Of het aan de pas aangetreden burgemeester Kerstens heeft gelegen, is niet duidelijk, maar amper een half jaar na het begin van diens ambtsperiode besloot de gemeenteraad – in maart 1863 – de organisatie van de politie te wijzigen en de formatie uit te breiden. ‚Het was’, werd genoteerd, ‚sedert lang wenschelijk voorgekomen, om de plaatselijke politie binnen deze gemeente opnieuw te regelen en in te rigten’. Toen dat enige maanden later gebeurde

PERSONEELSVEROOR 1853-1930

Jaar	1853	1863	1870	1879	1891	1901	1902	1910	1911	1912	1919	1930
<i>Rang</i>												
CvP	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Hisp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Isp 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Isp	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-
Isp 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Aisp	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	5	-
Bura	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Klerk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Schr	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1
Hulpschr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hoofdag	-	1	-	-	5	5	5	6	6	6	8	8
Ag 1	-	6	8	12	5	5	5	14	16	16		
Ag	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	74	83
Ag 2	-	8	12	12	10	10	10	21	23	28		
Ag 3	-	-	-	-	10	14	17	-	-	-	-	-
Plvag 2	-	4	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Klapw	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Torenw	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-
Totaal	19	22	28	32	34	37	40	45	49	54	92	100

Afkortingen:

CvP	Commissaris van Politie	Hoofdag	Hoofdagent
Hisp	Hoofdinspecteur	Ag 1	Agent 1e klasse
Isp 1	Inspecteur 1e klasse	Ag	Agent
Isp	Inspecteur	Ag 2	Agent 2e klasse
Isp 2	Inspecteur 2e klasse	Ag 3	Agent 3e klasse
Aisp	Adjunct-inspecteur	Plvag 2	Plaatsvervangend agent 2e klasse
Bura	Bureauambtenaar	Klapw	Klapwaker
Schr	Schrijver	Torenw	Torenwachter
Hulpschr	Hulpschrijver		

6. Spotprent in ansichtvorm van een politicagent, met opschrift, eind negentiende eeuw.
(coll. GAB)

was, werd ,dit personeel.....thans voldoende geacht om de dienst naar behooren waar te nemen', met de wat sneerende toevoeging: ,waarom trent de agenten over 't algemeen geen bijzondere aanleiding tot klagen hebben gegeven'.

Al twee jaar later waren er weer kritische geluiden over de omvang van het korps. Met name werden vraagtekens gezet bij het aantal agenten der 2e klasse die de nachtwacht vormden. Men concludeerde ,dat alle deelen der gemeente gedurende den nacht niet zoodanig bewaakt (waren), als de openbare veiligheid eischt'.

Het ging volgens het gemeentebestuur trouwens toch niet zo erg goed met de politie: ,Schoon in den dienst der plaatselijke politie geen buitengewone ijver wordt betoond, en de klagen die over slapheid en onverschilligheid gehoord worden, niet geheel onverdiend schijnen, wordt niettemin de hand aan de algemene politieverordening gehouden'.

Men dacht hierin verbetering te kunnen brengen door de hoofdagent, die tot opzichter bij de gasfabriek werd gepromoveerd, te vervangen door een inspecteur. Als zodanig werd een wachtmeester van de marechaussee uit Bergen op Zoom aangetrokken, in het vaste vertrouwen dat daardoor de tucht onder de agenten zou toenemen en het toezicht op de overtredingen in de gemeente strenger zou worden uitgeoefend. Dat vertrouwen werd maar ten dele bewaarheid. De tucht onder de agenten verbeterde weliswaar, maar de ijver in het handhaven van de verordeningen bleef zomatiig dat hun bij herhaling straffen moesten worden opgelegd. En vervolgens werd naar het gemakkelijkste middel gegrepen om uit de moeilijkheden te komen, dat van de uitbreiding. Burgemeester Kerstens maakte dat echter niet meer mee. Hij was na een ,langdurige en kwijnende ziekte' overleden.

We komen dan in de begintijd van de ontmanteling van de vesting, met een wat sterkere bevolkingsgroei en bouwactiviteit, zodat het wel te begrijpen is dat de behoefte groeide aan versterking van het politiepersoneel. In 1876 voteerde de raad de nodige gelden voor de benoeming van drie agenten der 1e klasse. De realisering van die uitbreiding vond echter pas in 1879 plaats.

Daarop werd weer meer dan tien jaar niets vernomen. De Man was burgemeester, Claessen commissaris. Eerstgenoemde werd in 1893 opge-

7. Portretfoto van commissaris H. Vossenaar, circa 1910.

(coll. GAB)

volgd door Guljé, laatstgenoemde in 1896 door Vossenaar. Aan het politiefrent bleef alles heel kalm. Er werden geen klachten meer gehoord, in 1896 kon men van de zijde van het gemeentebestuur zelfs vernemen: ‚Waar sommigen van het personeel zich door ijver en plichtsbetrachting onderscheiden heeft de commissaris van politie niet gearzeld hen voor eene geldelijke belooning voor te dragen, waaraan steeds door ons het gewenschte gevolg werd gegeven.’

Niettemin leden B. en W., de burgemeester en niet het minst de nieuwe commissaris van politie in 1897 een nogal forse nederlaag, toen de poging het personeelsbestand van vierendertig naar vierenveertig te brengen, door de raad niet werd gehonoreerd, een omstandige verdediging van de burgemeester ten spijt. Men wilde niet verder gaan dan vijfendertig. In 1901 werd dat zevenendertig, omdat de raad meeging met de redenering dat de nachtdienst weliswaar behoorlijk bezet was, maar de bezetting overdag onvoldoende was om de ‚openbare orde en veiligheid naar eisch verzekerd’ te doen zijn. Een jaar later liep het personeelsbestand op tot veertig, omdat de raad er, met de burgemeester en de commissaris, van overtuigd bleek dat ‚aan het station van den staatsspoorweg steeds een agent van politie...aanwezig (moest) zijn, terwijl ook in den bewakingskring (moest) worden opgenomen de Academiesingel en de Spoorstraat’.

In 1909 besloot de raad van Breda, daartoe aangezet door de nieuwe burgemeester Van Lanschot, en zonder twijfel met instemming van commissaris Vossenaar, tot de grootste uitbreiding van het korps in één keer sinds zijn ‚ontstaan’: van veertig naar vierenvijftig man, dus meer dan 30% groei, in drie jaar te realiseren. Maar deze ‚klap’ werd nog overtroffen door wat er in 1917/1918/1919 gebeurde. Het begon er mee dat in 1917 één hoofdagent en acht agenten der 2e klasse eervol en zes agenten der 2e klasse niet eervol werden ontslagen en dat in hetzelfde jaar zeventien agenten der 2e klasse werden benoemd.

Vervolgens nam de raad in april 1918 een nieuwe verordening, regende de inrichting der plaatselijke politie aan, die – mét de aanpassing van augustus 1919 – de weg ervoor vrijmaakte, dat in het laatstgenoemd jaar de nieuwe burgemeester Van Sonsbeeck het aantal politiemannen op tweeënnegentig kon brengen.

Het valt weer op dat de komst van nieuwe burgemeesters (Van Lanschot in 1907, Van Sonsbeeck in 1919) met de toename van het aantal politiefunctionarissen samenviel, in het laatste geval zelfs met een stijging van 70%, van vierenvijftig naar tweeënnegentig. Toch zal de belangrijkste re-

den voor de laatste twee uitbreidingen van het korps wel ergens anders hebben gelegen.

Aan het einde van het eerste decennium van de nieuwe eeuw moeten wij daarbij vooral denken aan de opkomst van het socialisme in Breda, dat aan kracht begon te winnen en de heersende groepen naast afkeer ook angst inboezemde. En, voor wat betreft het einde van het tweede decennium, zal de in heel Europa opgekomen revolutionaire koorts ook niet bevorderlijk zijn geweest voor het met een gerust gemoed gaan slapen van degenen die de macht in handen hadden. Men denke aan Troelstra's „revolutie”!

Een ander teken voor die angst was hoogstwaarschijnlijk de oprichting van de Bredasche Vrijwillige Burgerwacht in 1918, die tot 1940 heeft bestaan en toen, ingevolge een opdracht van de secretaris-generaal van binnenlandse zaken van 6 juli van dat jaar werd opgeheven. Wel was het ledental van deze vereniging in 1939 gestegen van 250 op 1 januari naar 439 op 31 december!

Die burgerwacht lijkt mij overigens een instituut dat nadere bestudering meer dan waard zou zijn. De kredietvotering in de raad van 14 december 1918 tot vergoeding van de oprichtingskosten van een vrijwillige burgerwacht zal wel het „Bredase antwoord” zijn geweest op de oproep – op 15 november 1918 – van de regering tot vrijwilligers, die zij in de Bijzondere Vrijwillige Landstorm onder de wapenen wilde brengen „tot steun aan het wettig gezag”.

Na de Eerste Wereldoorlog moesten de gemeenten „bezuinigen”. In 1921 stelde de raad daarvoor een commissie in. Maar in hetzelfde jaar werd wel het krediet voor de burgerwacht verhoogd!

Gaan we een paar jaar verder, dan vinden we over 1927 de vermelding dat de taak van de politie door de toen doorgevoerde grenswijziging belangrijk in omvang was toegenomen. Het onderdeel „recherche” was tot acht man uitgebreid. De werkzaamheden in het kader van de bijzondere wetten en de plaatselijke verordeningen, de administratieve onderzoeken en het uitreiken en innen van woonwagengelden vergden vijf man. En ook het werk van de administratie nam in omvang toe. Tenslotte moest het surveillerend personeel zijn aandacht aan een groter bewakingsoppervlak wijden, waardoor de noodzaak ontstond de gewone voetsurveillance, maar ook de surveillance per fiets te vergroten. Voor elk van de vier poldegebieden in het – verworven – landelijk gebied (Belcrum, Emer, Vucht en Boeimier) werd permanent een agent aangewezen.

8. Groepsfoto van het Bredase politiekorps in 1924, poserend voor de nog niet verbouwde raadszaal. In het midden zit waarnemend commissaris J.P.C. Mansvelt.

(foto A. Schreurs, coll. GAB)

De gemeenteraad gaf voor het uitvoeren van de extra taken meer dan eens de financiële ruimte, zodat in 1930 de maximale vooroorlogse omvang van het korps kon worden bereikt.

De leiding van de Bredase politie

Van der Pluym, in 1841 commissaris geworden, werd met ingang van 1 januari 1858 eervol ontslagen en drie maanden later opgevolgd door mr. Fles, tot dan toe advocaat te Breda. Deze korpschef is maar goed vier jaar in functie geweest. Hem werd bij K.B. eervol ontslag verleend, maar hij bleef in de stad werkzaam, want bij hetzelfde besluit werd hij benoemd tot ,regter in de arrondissementsregtbank' te Breda.

Bij een meer gedetailleerde studie zou het interessant zijn deze tussenfiguur eens wat nader te bekijken, want het was in die dagen niet zo gebruikelijk dat een academisch gevormde het commissariaat bekleedde in een provinciestad als Breda en vermoedelijk voor die tijd uniek dat zo iemand naar de rechterlijke macht doorschoof.

In Fles' periode vond de introductie plaats van de ,kader-achtige' functie van hoofdagent. En hij bevorderde dat deze functionaris door Justitie werd aangesteld als onbezoldigd ,Rijks-Veldwachter'. Onder die naam gingen sinds 1856 gerechtsdienaren, opzieners van jacht en visserij en (een beperkt aantal) gemeentelijke politie-agenten schuil, die ten behoeve van de justitiële politiezorg functioneerden. Deze mensen kregen een instructie van de minister van justitie en speelden een rol bij het achterhalen van misdrijven.

Dat wilde zeggen dat deze gemeentepolitieman, in tegenstelling tot al zijn Bredase collega's, onder toezicht van de officier van justitie in de justitiële politiezorg werd ingeschakeld, dus opsporingsbevoegdheid kreeg. Dat gebeurde later wel meer, bv. in 1878, toen de minister van justitie 7 gemeente-ambtenaren, waaronder twee agenten 1e klasse tot Rijksveldwachter aanstelde.

De volgende commissaris, benoemd bij K.B. van 2 oktober 1862, was Claessen. Hij kwam uit het vak, aangezien hij voor zijn indiensttreding te Breda dezelfde baan had gehad in Brielle. Hij zou vrijwel de rest van de negentiende eeuw in Breda commissaris blijven, namelijk tot 14 oktober 1895. Onder zijn ,bewind' is in het Bredase korps niet zo veel gebeurd. Wel werd de functie van hoofdagent in 1868 vervangen door die van inspec-

teur. Gedurende vijftien jaar was dat Gaemers, afkomstig van de marechaussee te Bergen op Zoom. Na zijn pensionering werd Gaemers opgevolgd door Stellenboom.

In 1889 werd de rang van hoofdagent heringevoerd, hetgeen een versterking van het middenkader betekende. Vijf agenten werden daartoe bevorderd. Voor het overige lijkt ook de tweede helft van de negentiende eeuw tamelijk rustig te zijn verlopen. Dat mag tenminste worden opge maakt uit de aparte en uitvoerige vermelding van ‚ongeregelhdheden’ in het gemeenteverslag over 1892. Op 24 maart van dat jaar hadden enige ‚volksoploopen en ongeregelhdheden’ plaats naar aanleiding van ‚een loopend gerucht, dat een lid of een volgeling van het Leger des Heils zich jegens een pater Capucijn zou misdragen hebben’. Gevolgen: verhitte gemoederen, aanmerkelijke beschadigingen aan de woning van de heilssoldaat, vernieling van glasruiten en straatlantaarns, en charges met getrokken sabel.

Drie jaar later ging Claessen met pensioen. In het voorjaar van 1896 trad, ruim 35 jaar oud, zijn opvolger, Vossenaar, in dienst. Hij zou commissaris blijven tot 1 april 1924. Meteen in zijn eerste concept-begroting, die door B. en W. werd overgenomen en aan de raad voorgelegd, nam hij de aanstelling van een tweede inspecteur en van een schrijver op. En niet te vergeten: de aankoop van rijwielen tot een bedrag van f 250,-. Maar de raad trapte daar niet in en verlangde eerst een plan tot reorganisatie van het politie-apparaat. Dat plan kwam er, maar werd eerst in het najaar van 1897 aan de orde gesteld. De behandeling ervan leverde uiteindelijk geen versterking van het management op, maar alleen het begin van een aparte politie-administratie, de schrijver. De tijd was kennelijk nog niet rijp voor versteviging van de top.

In 1910 werd de adjunct-inspecteur Lettinck in dienst genomen en het aantal hoofdagenten op zes gebracht. In 1911 werd Lettinck vervangen door Wiel, de schrijver. Deze werd in 1915 inspecteur. Het jaar 1919 liet vervolgens een politiestaf van zeven personen zien: commissaris, inspecteur, vier adjunct-inspecteurs en de adjunct-inspecteur-recherche; een middenkader van acht hoofdagenten en een administratie van drie man: bureau-ambtenaar, klerk en schrijver. En om het vooroorlogse beeld af te ronden, vermeld ik nog dat de in 1937 aangetreden commissaris De Bruijn, beschikte over een hoofdinspecteur, vijf inspecteurs 1e klasse, negen hoofdagenten en een administratie van vier man.

De scholing van het politiepersoneel.

Van de feitelijke (voor)opleiding van het leidinggevend personeel in deze periode is (nog) niet veel bekend. Wel is opvallend dat de (adjunct)inspecteurs zeer vaak uit de administratie voortkwamen. We zagen dat al bij Wiel – in 1911 – maar ook latere politie-officieren als Vossenaar jr, Migo, Brouwers, Huismans, Blokdijk, e.d. waren hun loopbaan ‚op kantoor’ begonnen. In hoeverre dit in Nederland vóór het ontstaan van de echte stafopleidingen de gebruikelijke weg is geweest, is uit het plaatselijk beschikbare materiaal niet te achterhalen. Wel is bekend dat de hierna nog te behandelen politievakorganisatie A.N.P.B. in 1929 de stoot gaf tot het examen ‚inspecteur van politie’.

Over de opleiding van de agenten is wat meer bekend. In de verordening, regelende de inrichting van de Bredase politie, die in 1907 door de raad werd aangenomen, stond artikel 3, dat het in 1899 ingestelde agentendiploma van de A.N.P.B. met een toelage van *f* 30,- honoreerde. In 1909 werd een differentiatie aangebracht. Diploma’s met aantekening leverden *f* 50,- op en die zonder aantekening *f* 30,-. De aantekening behelsde dat de kandidaat in het bezit bleek te zijn van eigenschappen, waardoor hij te allen tijde zelfstandig kon optreden.

In de loop der jaren behaalden verschillende agenten het diploma, waarvoor van 1920 af ook plaatselijk werd opgeleid. In dat jaar schreef de burgemeester aan de raad over het beschikbaar stellen van een krediet voor het starten van cursussen voor het politiepersoneel. Het plan daartoe was bij hem en de commissaris gerijpt tijdens de reorganisatie van 1919, met de bedoeling aan de veelal ongeschoolde krachten een opleiding te bezorgen. De raad voteerde het krediet en de cursussen gingen van start. Inspecteur Mansvelt was de cursusleider.

Nog geen zes jaar later klaagde de commissaris bij de burgemeester zijn nood over het gebrek aan animo bij het personeel voor de onderleiding van Mansvelt gegeven vrijwillige cursussen. Hij noemde die ‚verloopen’. Er kwam een nieuwe opzet. De commissaris werd zelf cursusleider en gaf een deel van de lessen, samen met drie inspecteurs (Mansvelt, Mulbregt en Van der Schatte Olivier). Alle delen van de stof moesten verplicht worden gevolgd. Slechts bij hoge uitzondering kreeg een leerling van de commissaris toestemming een les te verzuimen.

Twee jaar later waren er niet minder dan zevenenveertig leerlingen uit Breda en vijf uit de omliggende gemeenten (veldwachters) op de cursus. De cursusleider kreeg een jaarlijkse toelage van *f* 400,-, de cursuseraren

een van f 300,-. De gediplomeerde agenten met aantekening verdienden f 104,- per jaar extra, die zonder aantekening f 52,-.

In de jaren twintig kwamen ook de eerste agenten aan, die in het bezit waren van het diploma van de in 1919 in Hilversum opgerichte (landelijke) politievakschool van de A.N.B.P. Niet alleen de A.N.B.P. was op opleidingsgebied actief. Ook de katholieke bond St. Michaël richtte een politievakschool op, in Den Bosch, en trachtte tevergeefs een cursus in Breda te starten (1925). De reden voor deze mislukking moet vermoedelijk worden gezocht in het voornemen van de nieuwe commissaris B. Mijjer (1925-1937) om zelf – gehonoreerde – lessen te gaan verzorgen. Wel slaagde de bond in hetzelfde jaar in zijn opzet „zijn” diploma door de gemeenteraad van Breda erkend te krijgen.

In het kader van de bezuinigingen uit de jaren dertig werden op de begroting van 1938 geen gelden meer uitgetrokken voor vergoedingen voor het geven van plaatselijke lessen aan het politiepersoneel. De nieuwe commissaris De Bruijn (1937) meldde echter in maart 1938 het volgende: ‚Daar nochtans onderricht niet kan worden gemist, waren op 31 december 1937 plannen gereed om in 1938 het gehele personeel in de politievakken onderricht te geven, welk onderricht, als dienst beschouwd, zal worden gegeven in de diensturen, dan wel in uren buiten dienst, welke later aan het personeel worden teruggegeven.’

De zorg voor het uiterlijk bij de politie

Het dragen van dienstkleeding (uniform) wordt door sommige auteurs gezien als een van de uiterlijke tekenen van de verstatelijking van de politie in West-Europa. En tevens – door het toegroeien van de politie-apparaten in de richting van semi-militaire organisaties – van het toenemende belang van de politie voor machthebbers bij de instandhouding van hun macht.

Dat zelfs in onze eeuw het geuniformeerd zijn van politie-agenten niet voor iedereen vanzelfsprekend was, blijkt uit het debat in de Bredase raad bij de behandeling van een nieuwe verordening op de inrichting van de plaatselijke politie in 1907. Een van de raadsleden stelde toen voor de uniformen af te schaffen. Waarom zouden de commissaris en de inspecteur geen dienstkleeding behoeven te dragen – zij hadden die zelfs niet – en de agenten wel? De meerderheid wilde van afschaffing evenwel niets weten. Zij stelde dat politie-agenten ondanks hun uniform geen militairen waren, maar burgerambtenaren. De verordening werd met algemene stemmen vastgesteld, inclusief de bepalingen over de dienstkleeding.

De eerste keer dat in de officiële stukken iets over de uniformering van de politie werd vermeld, is in 1891. In dat jaar hadden hoofdagenten en agenten, boven hun salaris, vrije uniformkleding en *f* 15,- per jaar toelage voor schoeisel. In 1895 werd vermeld dat de uniformkleding werd berekend ‚ad *f* 65,- per persoon en *f* 3,- voor het aanschaffen van witte handschoenen’. Het jaar daarop waren secretarie-ambtenaren zeker gestoten op artikel 142,2 van de gemeentewet, want de tot dan toe gebezigde werkwijze (inkoop van stoffen en onderhandse aanbesteding) vond geen genade meer. Er moest op 24 oktober 1896 een openbare aanbesteding voor levering van kleding aan de politie plaatsvinden.

Niet alle hoofdagenten en agenten waren klaarblijkelijk (altijd) geuniformeerd. In 1897 verluide het namelijk dat de in burgerkleding opererende hoofd- en subalterne agenten hun (eigen) kleding ook vergoed kregen, die deels verrekend werd met het bedrag dat voor de uniformkleding was vastgesteld. In 1902 was het bedrag voor de vrije uniformkleding opgelopen tot *f* 70,-, de bedragen voor schoeisel en handschoenen bleven onveranderd. In hetzelfde jaar werd de openbare aanbesteding van jaarlijks op driejaarlijks gebracht (1903-1905). Van Thoor was de gelukkige. Zijn prijzen daalden wel tot onder het niveau van 1896! Deze kleermaker bleef jaren lang de vaste leverancier van de uniformen.

Tegen het einde van de jaren twintig bleken alle politiefunctionarissen, met uitzondering van de commissaris en het kantoorpersoneel, *f* 50,- per jaar te krijgen voor het aanschaffen en onderhouden van schoeisel en handschoenen. Daarnaast ontvingen de inspecteurs, de hoofdagenten en de agenten nog steeds vrije uniformkleding. En de hoofdinspecteur, de hoofdagenten-rechercheurs en een aantal agenten (o.a. de rechercheurs) die in burgerkleding dienst deden, ontvingen respectievelijk *f* 170,-, *f* 140,- en *f* 120,- kleedgeld.

De vervaardiging van de vrije uniformkleding was sinds 1926 opgedragen aan de firma Van Hal, gevestigd aan de Reigerstraat. De tot kledingstukken te verwerken stoffen en de benodigde fournituren werden, conform de aanbestedingscondities, vóór de fabricage aan een deskundig onderzoek onderworpen. Vanaf 1937 kregen alle politiemensen een uniform- of kledingtoelage. Van Hal bleef de leverancier van de uniformen.

De huisvesting van het politiekorps

Als we ons de samenstelling van de politie na 1853 even in de herinne-

ring terugroepen, weten we dat die toen bestond uit de commissaris, de zes agenten van politie, de tien nachtwakers en de twee torenwachters. Hun ‚huisvestings’-situatie was erg simpel. De torenwachters zaten op de Grote Toren, de klapwakers liepen ’s nachts rond en de agenten moesten wonen in de wijk die de commissaris hun aanwees. Zij hadden, mede gelet op het feit dat aan hun huis een bord bevestigd was, waarop hun beroep stond te lezen, net zo goed wijkagenten kunnen heten. Er was een bureau van politie in het gemeentehuis, dat op door de burgemeester vastgestelde uren voor het publiek geopend was en dan door een agent werd bemand. Ook de commissaris hield kantoor op het stadhuis. De agenten liepen rond, met rustpauzes thuis, en kwamen op door de commissaris bepaalde tijdstippen op zijn kantoor, om te rapporteren en orders in ontvangst te nemen. De klapwakers surveilleerden ’s nachts vanuit het klapwakershuisje, dat nog steeds – zeer onderkomen – naast de Vishal stond (zie foto pag. 8). Het huisje verloor in 1863 zijn functie door de reorganisatie van de politie in dat jaar. De raad besloot in 1865 het te laten afbreken.

9. Stadserf 6, de zogenaamde Stadstal: voorheen gebruikt door de politie, is in het gebouw al enkele jaren het restauratieatelier van de Gemeentelijke Archiefdienst gehuisvest.
(foto B. Speckenbrink, coll. GAB)

Al in 1862 was de gedachte gerezen om te komen tot de bouw van een nieuw politiebureau. Daartoe maakte de stadsarchitect Cuypers een ontwerp, waarvan de realisering gedacht werd op het Stadserf, ongeveer op de plaats waar later (1926) de raadszaal en de trouwzaal (receptiezaal) van het huidige gemeentehuis zouden worden aangebouwd. Het plan van Cuypers ging echter niet door.

De politie kreeg daarop domicilie in het leegstaande vroegere IJklokaal op het Stadserf (1865). Het kantoor van de commissaris werd erin gevestigd en er kwam een wachtkamer voor de hoofdagent en de agenten, zowel voor de dag- als voor de nachtdienst. Een arrestantenkamer werd ernaast gebouwd. Tot 1893 is in de situering en de aard van het hoofdbureau van politie geen wijziging meer gekomen. Wel begon van 1882 af een ontwikkeling in de richting van een verdere ruimtelijke decentralisatie. In dat jaar werden door de raad bestek en tekening goedgekeurd voor het bouwen van een brandspuithuis en politiewacht aan het Stationsplein' en het bouwen ervan voor f 1.639,- aanbesteed.

Het kantongerecht, dat inwoonde op het stadhuis, verdween daaruit in 1893. Zulks leidde tot enige verschuivingen in de huisvesting van het politie-apparaat. Commissaris Claessen en inspecteur Stellenboom verhuisden naar de Grote Markt, naar de ruimten die tevoren door burgerlijke stand/bevolking waren ingenomen. Het daardoor vrijkomende kantoor van de commissaris op het Stadserf viel toe aan de hoofdagenten, 'die alzo niet verder in éénzelfde lokaal met de agenten van politie behoeven te verblijven'. De raad was er ook mee akkoord dat het politiebureau op het Stadserf 'met aangrenzende provoost' (de arrestantenkamers) een dringend noodzakelijke verbetering onderging. Die werd in 1895 verwezenlijkt en kostte f 935,-.

Commissaris Vossenaar was nog maar nauwelijks in functie, toen de gemeenteraad in de tweede helft van 1896 het besluit nam het politiepersoneel weer met zijn 'chef' te verenigen. Het pand naast het raadhuis, genaamd 'Het liggend Hert', richtte men in 1898 parterre in als bureau van politie en wacht- en arrestantenkamers en boven voor het oud-archief met boekerij. Daardoor kwamen op het stadhuis wat kamers leeg en ook de voorzieningen voor de politie op het Stadserf ter beschikking.

De vestiging van „wijk” politiebureaus, die in 1882, zoals reeds aangegeven, was begonnen met de vestiging aan het Stationsplein, werd in 1899 voortgezet met de oprichting van de post Schorsmolenstraat. Daarmee werd een landelijke trend gevolgd. In 1908 had de gemeente het pand Veemarktstraat 23 aangekocht. In 1909 keurde de raad het plan tot ver-

bouwing van dit pand tot politiebureau én museum goed. Op 5 februari 1910 kon het Bredase publiek het nieuwe bureau bezichtigen.

10. De politiepost op de Schorsmolenstraat, circa 1910. Rechts staat het toenmalige Stedelijk ziekenhuis, op de achtergrond is laagbouw zichtbaar op de hoek met de Leuvenaarstraat.

(coll. GAB)

Een jaar later werd het bouwen van opnieuw twee politieposten onderhands gegund, nadat de publieke aanbesteding op niets was uitgelopen. De aannemers Vermeulen (timmerwerk) en Dijkers (metselwerk) waren voor *f* 1.900,- en *f* 3.148,- de gelukkigen. De posten kwamen aan de Nassastraat en aan de Boeimeersingel. Na de uitbreiding van de politie in 1919 werd het noodzakelijk twee van de lokalen, die in het pand Veemarktstraat 23 in gebruik waren bij het museum, bij het politiebureau te voegen. In 1926 werd opnieuw een politiepost gebouwd, nu aan het Dr. Jan Ingenhouszplein. De post ging als zodanig fungeren in 1927, waarna die aan de Schorsmolenstraat werd afgebroken. In hetzelfde jaar werd de bouw van een nieuwe politiepost aan het Stationsplein aanbesteed.

En weer een jaar later vermeldde het gemeenteverslag deze tekst. 'Het hoofdbureau van politie in de Veemarktstraat voldoet niet meer aan de eischen, welke aan een dergelijk gebouw gesteld moeten worden. Tot verbouw bleek het bestaande gebouw ongeschikt. Gedurende het verslagjaar werden meerdere plannen tot ver-, her- en nieuwbouw gemaakt. Inzake deze plannen werd nog geen beslissing genomen'.

11. Veemarktstraat 23, bureau van politie, gefotografeerd door de Rijksdienst Monumentenzorg in augustus 1955.

(coll. GAB)

De vooroorlogse huisvestingstoestand van de Bredase politie werd daarna afgerond. De post aan de Nassastraat raakte buiten gebruik (1932) en het museum verhuisde van de Veemarktstraat naar de Grote Markt (Botterhal, eveneens 1932). Daardoor kon de politie het hele pand Veemarktstraat 23 in bezit nemen (1934). Een nieuwe post werd geopend aan de Trekpot (Terheijdenseweg) in juni 1933, terwijl de oudste nabij het Station in 1938 werd gesloten.

Zo ging de Bredase politie de Tweede Wereldoorlog in: met het hoofdbureau in de binnenstad en met posten aan de Boeimeersingel, het Jan Ingenhouszplein en de Terheijdenseweg.

12. Het huis "de Trekpot", omstreeks 1950, dat voorheen gedeeltelijk dienst deed als politiepost.

(coll. GAB)

Grepen uit de arbeidsvoorwaarden

Om met de commissaris te beginnen: bekend is dat deze in 1852 een jaarwedde had van f 920,-. Nieuwe bezems vegen blijkbaar schoon, want

bij de 'reorganisatie van het Politiewezen' in 1858, onder Fles, werd de jaarwedde van de commissaris tot f 1.000,- verhoogd en kregen de agenten ieder f 300,- per jaar. Van dat moment af is de salarisontwikkeling van politiefunctionarissen aardig te volgen, met enige hiaten overigens. De commissaris verdiende achtereenvolgens per jaar:

f 1200,-(1873), f 1400,-(1883), f 2000,-(1896),
f 2400,-(1906), f 2600,-(1913), f 6000,-(1923),
f 5000,-(1925), f 5250,-(1927), f 6200,-(1929),

waarna er tot het einde van de periode geen wijzigingen meer zijn opgetreden.

Naast het salarisverloop bij de hoogste politiefunctie, geef ik ter vergelijking dat bij de op een na laagste, die van agent (1e klasse). Die verdiende achtereenvolgens per jaar:

f 300,-(1858), f 365,-(1870), f 420,-(1873), f 510,-(1889),
f 610,-(1894), f 620,-(1897), f 650,-(1902), f 800,-(1907),
en per week f 42,-(1923).

Salarissen op zich „zeggen" natuurlijk niets. Een analyse van de relatieve en absolute welstand van Bredase politiefunctionarissen overschrijdt echter verre de grenzen van deze studie en blijft derhalve achterwege. Wel kan een salarisvergelijking van enige politiefuncties met enige andere gemeentelijke functies worden gegeven. Vergelijken worden de salarissen van de commissaris en van de agent aan de ene kant en die van de gemeentesecretaris, de eerste ambtenaar ter secretarie, de stratenmaker en de gemeentebode aan de andere. Die operatie geeft de volgende uitkomsten, per jaar.

Datum	Secretaris	Commissaris	Eerste Ambtenaar
1.1.01	f 2.500,-	f 2.000,-	f 1.500,-
1.1.07	f 2.500,-	f 2.400,-	f 1.700,-
1.1.14	f 3.500,-	f 2.600,-	f 1.950,-
1.1.24	f 7.000,-	f 6.000,-	f 4.750,-
1.1.26	f 7.000,-	f 5.000,-	f 4.900,-
1.1.28	f 7.500,-	f 5.250,-	f 5.050,-
1.1.31	f 7.500,-	f 6.200,-	f 4.200,-
1.1.33	f 7.500,-	f 6.200,-	f 4.200,-
1.1.35	f 6.950,-	f 6.200,-	f 4.200,-

De commissaris van politie en de eerste ambtenaar hadden in de onderzochte jaren derhalve een jaarwedde die uitkwam op 80% en 60% (1901), 96% en 68% (1907), 74% en 56% (1914), 85% en 79% (1924), 71% en 70% (1926), 70% en 67% (1928), 80% en 56% (1931) en 89% en 60% (1935) van de secretariswedde. Veel lijn zat er niet in die verhoudingen, maar wel is duidelijk dat de commissaris van politie in de tijd dat de gemeenteraad zijn salaris vaststelde altijd, en soms aanzienlijk, minder heeft verdiend dan de gemeentesecretaris. Maar ook altijd, en soms aanzienlijk, meer dan de eerste ambtenaar ter secretarie.

Dezelfde vergelijking, opgezet voor de salariëring per jaar van de agent (2e klasse), de stratenmaker en de gemeentebode, leidt tot het navolgende overzicht.

Datum	Agent 2e klasse	Stratenmaker	Gemeentebode
1.1.01	f 590,-	f 686,-	f 500,-
1.1.07	f 620,-	f 672,-	f 600,-
1.1.14	f 675,-	f 702,-	f 600,-
1.1.24	f 1.820,-	f 1.947,-	f 1.625,-
1.1.26	f 1.820,-	f 1.996,-	f 1.700,-
1.1.28	f 1.820,-	f 2.046,-	f 1.775,-
1.1.31	f 1.820,-	f 2.101,-	f 1.850,-
1.1.35	f 1.820,-	f 2.096,-	f 1.850,-

De conclusie is gerechtvaardigd dat het salaris van de (gewone) politiemans in de eerste decennia van onze eeuw zich ongeveer op hetzelfde niveau heeft bevonden als dat van een der laagste technische en een der laagste administratieve functies.

Behalve de primaire arbeidsvoorwaarden, zijn de secundaire natuurlijk ook van belang. Eén daarvan is al aan de orde geweest: de kledingverstrekking. Net als de andere gemeenteambtenaren, namen de politiemensen deel in het gemeentelijke pensioenfonds, dat de raad in 1862 had opgericht, „ten einde in het lot dier ambtenaren op doelmatige wijze te voorzien”. Van 1891 tot 1913, toen de algemene ambtenarenpensioenwet in

werking trad, waren het vooral de politiefunctionarissen die een pensioen-uitkering kregen:

1891	6	uitkeringen, waarvan 4 politiemensen
1898	13	uitkeringen, waarvan 10 politiemensen
1903	19	uitkeringen, waarvan 15 politiemensen
1912	36	uitkeringen, waarvan 20 politiemensen

Tot 1896 werden geneesmiddelen via de gemeentegeneesheer vrij verstrekt aan de (hoofd)agenten. Vanaf dat jaar kreeg het politiepersoneel, met uitzondering van de commissaris en inspecteur, daarvoor een vergoeding van f 10,- per jaar. In 1908 werd speciaal voor het politiepersoneel een collectieve ongevallen- en invaliditeitsverzekering afgesloten.

Tot ver in de negentiende eeuw verrichtten politiefunctionarissen hun werkzaamheden geheel te voet. Nog in de dienstregeling van 1891 was enkel sprake van surveilleren in de zin van ‚rondlopen‘. Pas in 1896 werd voor het eerst gesproken over rijwielen, toen B. en W. namelijk dit vervoermiddel in de begroting 1897 opvoerden. Een jaar later was men er – zij het in een ruimer kader – nog over aan het praten. Een à twee rijwielen waren toen onderdeel van een plan, waarin ook de kosten van bouw en inrichting van de drie ‚hulpbureaux‘ (politieposten) en de ‚Telephonische verbinding der hulpbureaux‘ participeerden. De raad stemde in met het plan. Het hulpmiddel ‚fiets‘ zal bij de politie dan ook wel in gebruik zijn genomen. Dat werd ook wel tijd, want in 1899 werd in de APV al een bepaling over automobielen opgenomen. Maar het fietsen werd toch pas echt serieus na de grenswijziging van 1927, toen ‚het surveilleerend personeel zijn aandacht aan een grooter bewakingsoppervlakte wijden moest, en daarom naast de gewone voetsurveillance, de bestaande surveillance per rijwiel moest worden uitgebreid‘. Daarvoor beschikte de Bredase politie dan over vijftien rijwielen. De binnenstad werd in 1927 verdeeld in vier ‚voet‘-blokken en het buitengebied in zes ‚rijwiel‘-blokken.

In 1930 verscheen de motor met zijspan ten behoeve van de verkeerscontrole. Maar de fiets bleef toch het voornaamste vervoermiddel. In het jaar daarop werden er veertig stuks ten dienste van de politie gehuurd bij Van der Net, op een driejarig contract. Deze contracten werden nadien enige malen herhaald, ook met andere leveranciers. De nachtelijke surveillance werd van toen af in haar geheel per rijwiel uitgevoerd. In 1936 vermeerderde het aantal motoren met zijspan tot twee. Die werden in 1940 door Duitse militairen als ‚krijgsbuit‘ in beslag genomen, toen de be-

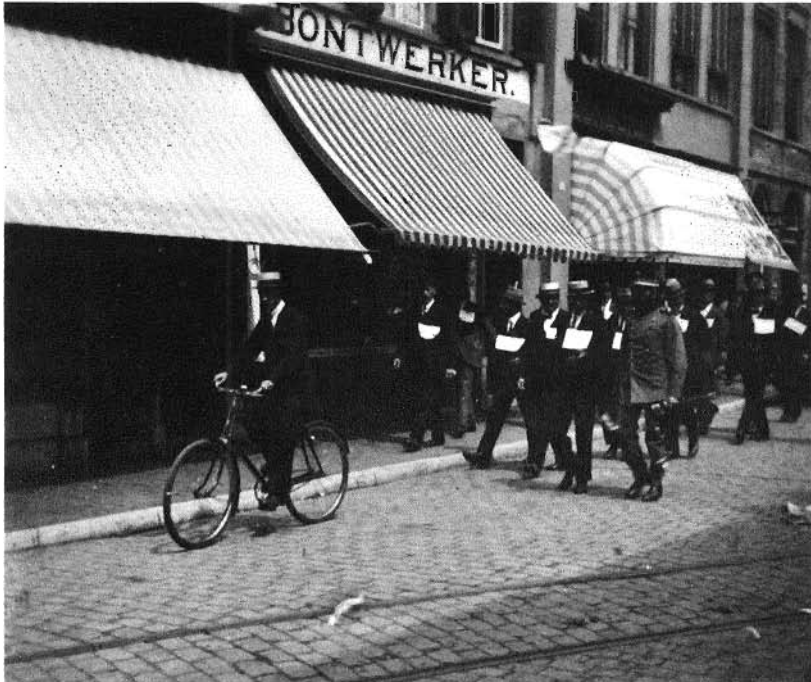
13. Omstreeks 1923 poseerden deze drie agenten met hun dienstrijwiel op het Stadserf.
(coll. GAB)

stuurders en hun gezinnen in de meidagen van hun evacuatieadres Hoogstraten naar Breda terugkeerden. Die motoren zijn nooit meer boven water gekomen.

Organisatie voor de behartiging van de belangen der politiemensen dateert van 1887: de (neutrale) Algemene Nederlandsche Politie Bond, de A.N.P.B. Zijn leden recruteerde hij hoofdzakelijk, of misschien wel geheel, uit het lagere politiepersoneel. De commissarissen sloten zich in 1898 aaneen in de Broederschap van Commissarissen van Politie, en de inspecteurs, in 1903, in de Bond van Inspecteurs van Gemeentepolitie, waarvan de naam later werd veranderd in Bond voor Hoogere Politieambtenaren in Nederland. Het jaar daarvoor (1902) had een groep leden van de A.N.P.B. zich afgesplitst, welke afsplitsing in 1916 tot de (rode) Algemene Bond voor Politiepersoneel in Nederland (A.B.P.P.N.) werd omgevormd. Tijdens de eerste wereldoorlog ontstonden nog de Nederlandsche Roomsche Katholieke Politie Bond St. Michaël (1914) en de Christelijke Politie Bond (1915) waarmee het spectrum van landelijke politievakorganisaties in de eerste decennia van onze eeuw wel is aangegeven. Alle bonden hadden in Breda leden en verschillende ook plaatselijke afdelingen. Dat die bonden voor de belangen van hun leden moesten vechten, is meer dan eens gebleken.

Het duidelijkste is dat naar buiten gekomen in 1921, in een conflict dat landelijke bekendheid heeft gekregen en dat door het hoofdbestuur van de betrokken bond, de A.B.P.P.N., in 'De Politiebode' werd omschreven als 'de Bredasche zaak, het schandaal, dat is de juiste betiteling'. Het ging om twee agenten, beiden lid van de genoemde bond. Het door de commissaris van politie en de burgemeester gewraakte optreden van die agenten bestond hierin dat zij, allebei in uniform gekleed, tijdens een vergadering van de Bredase afdeling van hun organisatie met plakkaat op hun rug hadden gelopen, waarop vermeld stond: 'Weg met artikel 197 der Politieverordening'. Dat artikel had betrekking op het enige tijd eerder, direct na de komst van de nieuwe burgemeester Van Sonsbeeck ingevoerde verbod in Breda op de openbare weg Carnaval te vieren. Bij zijn beslissing de ene agent te ontslaan en de andere te degraderen had de burgemeester zich – zoals hij onverplicht in de gemeenteraad uiteenzette – laten leiden door de overweging dat bij het gewraakte gedrag sprake was geweest van het in het publiek bespottelijk maken van het politie-uniform en van het op ergelijke wijze te kort schieten in het hoog houden van het aan de functie verbonden gezag, dat berustte op eerbetoon aan wettelijke voorschriften.

Maanden hebben de op advies van de commissaris van politie Vosse-

14. Tijdens de protestdemonstratie op 22 juli 1921 passeert een groepje betogers de Reigerstraat.

(foto F. Otten, coll. GAB)

naar getroffen maatregelen de gemoederen bezig gehouden. Briefwisselingen, protestvergaderingen van de A.B.P.P.N., zowel plaatselijk als elders, moties die in Breda en op andere plaatsen door politiemannen werden aangenomen, vragen van het kamerlid Kleerekoper, kranteberichten, al deze zaken behoorden tot de heisa die ontstond en die in brieven over de maatregelen nog tot in 1925 is doorgedaan. Wat een culminatiepunt had moeten worden: een buitengewoon eendaags congres van de A.B.P.P.N. op 22 juli 1921 in Breda, te houden in De Graanbeurs en het Luxortheater en voorafgegaan door een lange optocht door de stad (met ontplooide bannieren en met muziek en, niet te vergeten, met de deelnemers in uniform), is door tegenwerking van de autoriteiten mislukt. De burgemeester schreef 15 brieven naar zijn collega's in evenzovele grotere gemeenten boven de Moerdijk, waarin hij aandrang op een verbod voor de politiemannen van de betreffende korpsen om in uniform naar Breda af te reizen. Als

motief voor dit door de andere burgemeesters uit te vaardigen verbod gaf hij het ‚demonstratieve karakter‘ van de geplande bijeenkomst op. De zalen (Graanbeurs, Luxor, en in tweede instantie ook Concordia) haakten af, vermoedelijk onder pressie van gemeentewege. Het liep er tenslotte op uit dat ruim 1.300 A.B.P.P.N.-leden in kleinere groepen (want de optocht was te elfder ure ook nog verboden) te voet naar de buurgemeente Ginneken en Bavel c.a. moesten gaan, grotendeels in burgerkleding en niet in uniform. In die buurgemeente hadden de organisatoren een terrein ter beschikking kunnen krijgen, waarop een openluchtvergadering kon worden gehouden.

Voorbeelden van meer geslaagde bondsacties dateren onder meer van 1924, toen de plaatselijke afdeling van St. Michaël er samen met de A.N.P.B. en de A.B.P.P.N., in slaagde de intrekking van de vakantietoeslag en de aangekondigde salarisvermindering tegen te houden. In het jaar daarop werd met een nieuwe dienstregeling, door de drie bonden voorgesteld, een proef van drie maanden genomen, waarna zij definitief werd ingevoerd. Kort daarna probeerde het college van B. en W. via een raadsvoorstel de bedragen voor de vergoeding van aanschaf van kleding en schoeisel te verlagen. De raad hield het voorstel aan, waarna contacten tussen bonden en raadsleden ontstonden. Het resultaat was dat het B. en W.-voorstel werd verworpen. Dergelijke contacten werden in die jaren een normaal verschijnsel.

Soms deden zich tussen de politiebonden ook wel verschillen van inzicht voor. Zo had de A.B.P.P.N. in 1928 een adres aan de gemeenteraad gezonden, waarin werd aangedrongen op de wederinvoering van een werkweek van 48 uur (op dat moment was die 56 uur). St. Michaël besloot aan dit adres geen adhesie te betuigen, omdat het moment van inzending zeer ongunstig werd geacht. Merkwaardigerwijze besloot men tevens wel een eigen adres over de arbeidsduur aan de raad aan te bieden.

Verschillende keren is in 1928 in de raad van Breda over de arbeidsduur van de politieagenten gesproken. De zaak kreeg op 12 december van dat jaar haar beslag. De burgemeester stemde in met een proefperiode van een jaar. De proef bestond in korter werken zonder personeelsuitbreiding, maar met veranderingen in de dienstregeling.

Na de Tweede Wereldoorlog, toen de betrokkenheid van lokale autoriteiten bij de arbeidsvoorwaarden van het politiepersoneel sterk verminderde, is de betekenis van de landelijke bonden sterk toegenomen, ten nadele van die van de plaatselijke afdelingen ervan.

Handhaving van de openbare orde en rust

'Mogten de regstreekse verkiezingen elders al aanleiding tot eenige botsingen hebben gegeven strekt het ons tot genoeg te kunnen vermelden dat die operatiën alhier ter stede in de beste orde zijn afgelopen....', meldde het gemeentebestuur in 1850, toen de politieke democratisering in ons land voorgoed op gang kwam. Het leek voor de bestuurders van die tijd een gunstig voorteken voor de decennia die zouden volgen. En dat voorteken werd bewaarheid. De handhaving van de openbare orde gaf heel weinig problemen.

Pas in 1892 gebeurde er iets spannends in de stad. Op 24 maart van dat jaar hadden enige volksoplopen en ongeregelheden plaats. De aanleiding tot de woelingen was het gerucht dat, zoals reeds gemeld, een heilsoldaat zich tegenover een capucijn zou hebben misdragen. Dat deze rimpeling in het openbare leven zo breedvoerig in het gemeenteverslag over 1892 aan de orde kwam, bewijst overduidelijk dat men in Breda toen op het gebied van ordeverstoringen absoluut niets gewend was. Voor de hele tweede helft van de negentiende eeuw had in Breda de constatering in een van de gemeenteverslagen: 'De openbare rust en veiligheid binnen deze gemeente werden op geenerlei wijze verstoord' (1860) permanente geldigheid. Uitzondering daarop vormden hoogstens de incidenten, die enige keren zijn voorgekomen bij het colporteren met het socialistische blad *Recht voor Allen* in 1894. Of, 'het schandaal te Breda' (zoals datzelfde *Recht voor Allen* het betitelde): de vernieling door tegenstanders van het socialisme van het Volksbierhuis „De Toekomst” aan de Stationsweg in 1895.

In de nieuwe eeuw kwam er wel wat meer rumoer, maar de latere stereotiepe vermelding: 'Bijzondere verstoringen der openbare orde hadden niet plaats' zou op de keper beschouwd geschreven kunnen zijn voor alle vier decennia aan het begin van de 20e eeuw. Ter voorkoming van eventuele verstoringen werden in de crisistijd bijzondere maatregelen getroffen: vergroting van de bewaking bij de stempelokalen voor werklozen van de Arbeidsbeurs en het Burgerlijk Armbestuur. Soms moest een door de werklozen opgezet relletje, dat diende om hun wensen kracht bij te zetten, in de kiem worden gesmoord. Dat toezicht op de stempelokalen ging in 1933 om twee à drie man tijdens de uren 9-12 en 2-5. Gaf deze extra maatregel door zijn inperkend karakter in het begin wat wrijving met de werklozen, na enige gewenning werden er geen opmerkingen meer over gehoord.

Andere objecten die geregeld bijzonder toezicht vereisten, waren de handhaving van het plakverbod en het toezicht op politieke vergaderingen. Dit laatste, omdat de politieke verhoudingen zich steeds meer toespitsten, niet het minst door de opkomst van nationaal-socialistische en fascistische ideeën en groeperingen. Tactvol optreden was ook geboden bij het soms nogal hinder veroorzakende gecolporteer met allerlei soort drukwerken, vooral op plaatsen waar veel mensen bij elkaar waren, zoals in de drukke binnenstadsstraten, bij de stempellokalen e.d.

De politie moest, gelet op de grotere activiteiten op politiek gebied en de mogelijkheid van botsingen tussen links (SDAP) en rechts (NSB) bijzonder waakzaam zijn bij optochten, als b.v. de 1 mei-manifestaties van de socialisten. En de adem van de naderbij komende oorlog werd ook voelbaar in de in mei 1935 gehouden Luchtbeschermingsweek – met extra politietoezicht –, waarin onder andere een verduisteringsproef op 13 mei, een luchtaanval op 17 mei en een proef met brandbommen op het Kloosterplein op 18 mei. Ook het verkeer vroeg meer en meer aandacht. Commissaris Mijjer en een van zijn inspecteurs, De Groot, waren daar helemaal voor „in”. Reeds in 1926 slaagde Mijjer erin een verkeersregeling aangenomen te krijgen (46 straten kregen geheel of gedeeltelijk eenrichtingsverkeer). Twee jaar later kwam er een verkeersverordening tot stand, die in 1935 werd vervangen door een nieuwe, inclusief „parkeer- en stationneer-verboden”. Mijjer en De Groot kregen meer dan plaatselijke bekendheid op dit terrein. Door hun toedoen werd de basis gelegd voor het later zo uitgebreide verkeersondericht, dat door de Bredase politie voor scholieren van de lagere school werd verzorgd. Er werd – uniek in het land – zelfs een verkeersfilm (Dwars door Breda) vervaardigd, door de Orion Film Fabriek in Den Haag, die ook meermalen buiten Breda is vertoond.

Een andere landelijke primeur was de installatie van een verkeersklok op de twee kruispunten Houtmarkt/Eindstraat en Lange Brugstraat/Karrestraat. Die klok was van Duits fabrikaat, werd in ons land voor het eerst in Breda uitgetoetst (1932) en kreeg grote belangstelling uit andere gemeenten. De klokken functioneerden tot 1939.

De bijzondere betekenis van de toenemende verkeersproblemen werd nog onderstreept door de instelling (in 1937) van de verkeerscommissie, onder voorzitterschap van de nieuwe commissaris De Bruijn, en met als secretaris de inspecteur Mulbregt. Leden waren de directeur van openbare werken (en later ook die van de lichtbedrijven) en drie gekwalificeerde burgers, Fick, Meeüs en Smits.

Medewerking aan vervolging van strafbare feiten

Het aantal gegevens dat over de kleine eeuw, die de onderhavige periode beslaat, beschikbaar is (met een groot woord: de positionele kant van de criminele statistiek) is zo groot dat er haast een apart studietje aan gewijd zou kunnen worden. Om enige indruk te geven van de omvang van het aantal opgemaakte processen-verbaal geef ik hier slechts de cijfers over 1865, 1916, 1929, 1935 en 1939, de laatste drie met een iets andere verdeling.

Jaar	Openbare dronkenschap	Overtreding pol. verordening en rijkswet	Totaal
1865	51	119	170
1916	450	709	1.159

Jaar	verdachten van overtredingen in Breda gepleegd	idem misdrijven	Verhoor van Bredase verdachten om elders begane overtredingen en misdrijven	Totaal
1929	1.884	479	—	2.363
1935	2.181	454	439	3.074
1939	3.841	371	299	4.511

De uitzonderlijke hoge stijging van de uitgeschreven verbalen voor overtredingen in 1939 kan geheel worden toegeschreven aan het verkeer (Motor- en Rijwielwet + Verkeersverordeningen, in 1939 2739 verbalen)

Een voorzichtige conclusie uit de vele cijfers kan zijn dat de ‚criminaliteit‘ onder de Bredanaars in de vooroorlogse jaren, ondanks de uitbreiding van het grondgebied en de groei van het aantal inwoners, geen grote stijging te zien heeft gegeven. Het rustige provinciale karakter van de gemeente had zijn neerslag in de ‚productiecijfers‘ van de politie op dit terrein.

15. Omstreeks 1923/24 oefenen zeven politiefunktionarissen in het aansluiten van de brandslang op de brandput in de St. Annastraat. Zij staan ter hoogte van de entree naar het Stadserf.

(coll. GAB)

Hulpverlening en controles

Gedurende de hele periode zal door de politie hulp zijn verleend en zullen door haar controles zijn gehouden. Taken die in en na het midden van de 19e eeuw herhaaldelijk werden genoemd waren het afgeven, verlengen en viseren van reis- en verblijfpassen ingevolge een wet uit 1849, alsmede het over de grens leiden van vreemdelingen. Agenten sprongen ook in bij de algemene tienjarige volkstelling in 1870 en kregen daarvoor een gratificatie van f 100,- de man, een voor die tijd bijzonder hoog bedrag. Zij haalden ook soms drenkelingen uit de singelgracht en visten lijken van verdronken personen op. Bovendien verleende de politie de eerste hulp bij brandjes, omdat er voorlopig alleen nog maar een vrijwillige brandweer voorhanden was, die alleen werd ingeschakeld bij grote branden.

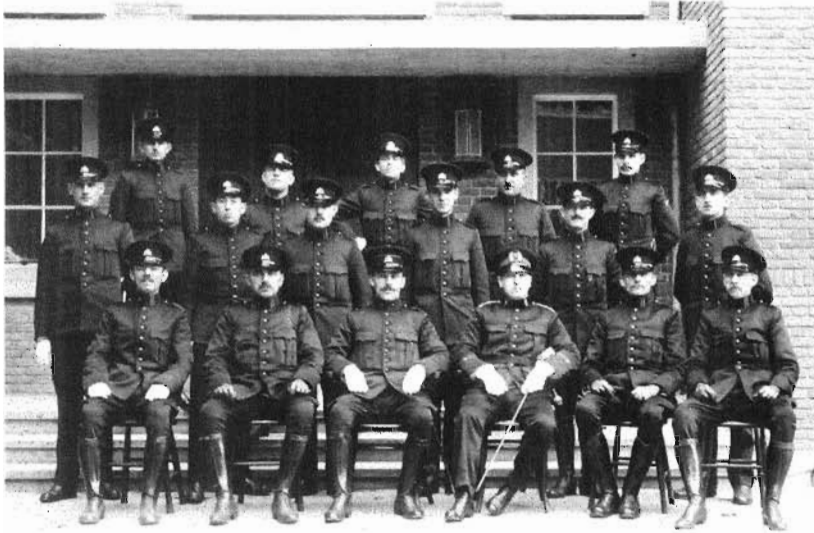
Er was op een gegeven moment ook een politie-brandmeester aangevoerd, die tevens secretaris van de vrijwillige brandweer was. Jarenlang werd die functie uitgeoefend door een afdelingschef van de secretarie. Hoofdagenten en agenten speelden een rol bij het blussen. Zij hadden daartoe slangenwagens tot hun beschikking, die op het Stationsplein, het Stadserf, aan de Nassaustraaf, op de Boeimeersingel en bij de gasfabriek in gereedheid werden gehouden.

Bij toeneming van het aantal rijkswetten werd, vooral na 1900, geregeld een beroep op de politie gedaan voor het houden van controles en het eventueel vaststellen van overtredingen. In 1933 was het aantal wetten, op de toepassing waarvan de politie (mede) toezicht hield, al uitgegroeid tot enkele tientallen. Bij de uitgevoerde controles moesten in dat jaar 1292 bekeuringen worden uitgedeeld.

Een niet onbelangrijk onderdeel van het politiewerk werd in latere tijd ook het zijn van intermediair tussen vindsters en verliezers van voorwerpen. Zo werden b.v. in 1934 2427 gevonden voorwerpen aan het hoofdbureau aangegeven, die voorzover mogelijk aan de rechtmatige eigenaars werden teruggegeven. En toen in de jaren '30 het gemotoriseerde verkeer aan zijn opmars begon, was de politie er snel bij om door het geven van verkeerslessen op scholen de jeugd met dat nieuwe fenomeen vertrouwd te doen raken.

De maatschappelijke status van het politiepersoneel

Dit wordt geen beschrijving op basis van uitgewogen onderzoeksgegevens over die sociale status. Daarvoor zouden veel meer genealogische gegevens en andere feiten, onder andere over bezit en afkomst van de individuele personen, achterhaald en bestudeerd moeten worden. Niettemin meen ik enige indicaties over deze materie te kunnen geven.

16. Zeventien leden van het Bredase politiekorps laten zich in 1926 portretteren bij de achteringang van het inmiddels verbouwde raadhuis.

(coll. GAB)

Vakopleidingen voor politiemensen zijn pas vrij laat goed op gang gekomen, voor agenten nog iets eerder dan voor officieren. Het was vroeger geenszins ongebruikelijk dat agenten die het diploma hadden behaald na verloop van tijd hoofdagent werden en vervolgens tot de officiersrangen – tot en met die van commissaris – konden doordringen. Ook een carrière via de administratie (schrijver, adjunct-inspecteur, etc.) kwam nogal eens voor. Agenten met als vooropleiding alleen lagere school en officieren met als vooropleiding het pas na 1900 goed opgekomen Mulo: dat was lange tijd het gebruikelijke beeld. Later werden het Mulo voor de agenten en de

hbs voor de officieren de minimum-vooropleiding. Zo heette het in een advertentie uit 1927 dat bij sollicitanten naar de functie van inspecteur van politie 2e klasse, die in het bezit van het inspecteursdiploma moesten zijn, het bezit van het eindexamen hbs of van een daarmee gelijkstaand diploma tot aanbeveling strekte. Wat de opleidingskant van de statusproblematiek aangaat, kan voor de periode tot 1940 daarom voorzichtig worden vastgesteld, dat de agenten zich aan de bovenkant van de arbeidersgroepen en de onderkant van de middengroepen bevonden. De officieren waren doorgaans figuren die uit de lagere middengroepen voortkwamen of die zich daartoe hadden opgewerkt.

Dit beeld vindt zijn bevestiging in de gegevens over de inkomsten uit arbeid. De verdiensten van de agenten schommelden voortdurend op het niveau van de lonen van de betere arbeiders. En het frappante was dat zij daarmee ook formeel gelijk werden gesteld. Heel duidelijk bleek dat in de jaren van de Eerste Wereldoorlog. Zo werd in 1915 een duurtetoeslag toegekend aan gehuwde (hoofd-)agenten en werklieden van de gemeente en werden hun lonen in 1916 tijdelijk verhoogd. In 1918 kwam er een kinderbijslagregeling, waarvan weer alleen (hoofd-)agenten en werklieden konden profiteren. Maar het duidelijkste bleek de gelijkstelling van agenten en werklieden bij de gemeente uit overzichten, die sinds 1923 beschikbaar zijn. Daaruit bleek dat ambtenaren, inclusief de commissaris t/m de schrijver, een jaarsalaris verdienden, en werklieden, inclusief de hoofdagenten en de agenten, een weksalaris.

Een derde indicator voor sociale status, de woonbuurt, heb ik onderzocht met behulp van gemeenteverlagen en adresboekjes. Ik nam, beperkt door de beschikbare adresboekjes, een steekproef over vier jaren: 1889/1891, 1912, 1922/1923 en 1931/1932. Geconstateerd kan worden dat de Bredase hogere stand, de burgerij, de aanzienlijken, de notabelen, de leidinggevende en welvarende groepen in de bevolking, of hoe men deze mensen ook wil omschrijven, tot 1927 woonden in de hoofdstraten van de binnenstad (ook in 1862 was dat – blijkens Heldens' onderzoek – het geval) en in de vóór 1900 gebouwde „buitenwijken” (Station en omgeving, Mauritsstraat e.o., Nieuwe Ginnekenstraat en Wilhelminastraat, Nieuwe Boschstraat, e.d.). De „mindere man” woonde in de „mindere” en de „achter”-buurten van de binnenstad en in buurten die na 1870 tot 1927 binnen de oude vestinggrenzen of vlak er tegenaan werden gebouwd: Godevaert Montensstraat / Van Goorstraat (eerder Lange en Korte Markstraat), Leuvenaarsstraat e.o., Frans Heijlaertsplein e.o., Gerardus Majellabuurt, Havemansstraat e.o. Na 1927 kwam daar als eerste de Belcrum bij.

Bestudering van de adresboekjes leverde eenzelfde beeld op als de andere indicatoren (opleiding en inkomen).

De commissaris en de officieren behoorden tot de kleine burgerstand, later tot de middengroepen, met een neiging tot stijging naar de „upper middle class”. De (hoofd)-agenten en het administratief personeel behoorden tot de betere arbeidersgroepen, eveneens met een neiging tot stijging tot wat men de „lagere witteboorden” zou kunnen noemen.

De Bredase politie 1940-1944

De stad is de jaren (mei) 1940 - (oktober) 1944 bestuurlijk als volgt doorgekomen. De gemeenteraad bleef aanvankelijk in functie, zij het dat het raadslid B. Cohen, sinds 1921 onafgebroken volksvertegenwoordiger, op grond van zijn jood-zijn al in 1940 van de waarneming van zijn lidmaatschap van de gemeenteraad ontheven werd. Dat gebeurde ingevolge voorschrift van de Duitse commissaris-generaal voor bestuur en justitie, Wimmer. Kort daarop verordonneerde de rijkscommissaris voor het bezette Nederlands gebied, Seyss-Inquart, dat de werkzaamheden van de gemeenteraden van 1 september 1941 af zouden blijven rusten en dat hun taak zou worden waargenomen door de burgemeester. Deze situatie heeft bestaan tot de dag van de bevrijding, voor Breda 29 oktober 1944.

Burgemeester was gedurende een groot deel van de bezetting B. van Slobbe, in functie sinds 1936 en in 1942 door de rijkscommissaris herbenoemd. Bij besluit van de commissaris-generaal voor bestuur en justitie werd hij per 11 maart 1944 met onmiddellijke ingang als burgemeester ontslagen. Totdat in de vacature was voorzien, was de (NSB-)wethouder J. van der Aa tijdelijk burgemeester. Seyss-Inquart benoemde per 17 juli 1944 de NSB-er G. Blom tot burgemeester. Die vertrok eind oktober 1944, amper twee maanden na zijn installatie, met de vluchtende bezetters richting Duitsland. De „echte” burgemeester Van Slobbe, was op de dag van de bevrijding weer op zijn post terug en zou die, na zijn herbenoeming in 1946, tot zijn pensionering in 1947 niet meer verlaten.

Burgemeester zijn in oorlogstijd was geen eenvoudige baan. Een job tussen heldendom (ontslag nemen) en lafheid (collaboreren), wat meestal uitmondde in „schipperen”. Een houding die bevorderd werd door een geheime missive uit 1938 van de toenmalige regering, waarin het optreden van bestuursorganen (inclusief de ambtenaren) als franc-tireur verboden

17. Geschilderd portret van B.W.Th. van Slobbe als gouverneur van Curaçao. Hij was in de periode 1936-1947 burgemeester van Breda.

(coll. GAB)

werd bij een vijandelijke inval en waarin allen werd aangeraden in het belang van de burgerij op hun plaats te blijven. Die missive had door zijn geheimhouding weinig bekendheid gekregen, maar de burgemeesters kenden haar wel degelijk. Men mag aannemen dat burgemeester Van Slobbe ervan op de hoogte was en dat hij ernaar gehandeld heeft. Hij bleef op zijn post tot hij ontslagen werd. En hij leidde, als burgemeester, de politie bestuurlijk en zorgde, als waarnemer van de functie van de gemeenteraad, voor de organisatie en de rechtspositie van het politiepersoneel.

Zoals de „bazen” waren, zo was het „personeel”. Zijn er in de oorlogsjaren evident foute, minder foute en goede justitiële en burgerlijke autoriteiten geweest, ook onder hun personeel, met name de politieambtenaren, waren evident foute, minder foute en goede functionarissen. Deze kwestie eerst in het algemeen aan de orde te stellen en vervolgens de specifieke Bredase situatie te bezien, lijkt nu geboden. Er is na de tweede wereldoorlog heel wat afgepraat en -geschreven over de houding van de Nederlandse politie tijdens de Duitse bezetting. Niemand had uiteraard een goed woord over voor de politiemannen, die met de Duitsers heulden, en die – als zij dat voordien al niet hadden gedaan – na mei 1940 tot de N.S.B. of andere nationaal-socialistische organisaties waren toegetreden. Zij ontlieden hun straf niet. Iedereen had niets dan lof voor die anderen, die in de loop der oorlogsjaren elke verdere medewerking weigerden en de politiedienst verlieten. Beide groepen waren echter minderheden.

De grote meerderheid van de politieambtenaren bleef in dienst en probeerde ervan te maken, wat ervan te maken was. Zij waren helden, noch verraders. Het politieverzet was maar klein, het politieverraad eveneens: doelbewuste hulpverlening aan de vijand is relatief weinig voorgekomen. Voor de meesten was het werk in oorlogstijd: naar de omstandigheden handelen, geven en nemen, niet te zeer op je strepen staan, kortom „schipperen”.

Dat gold ook voor Breda. Commissaris De Bruijn, zoals eerder vermeld in 1937 benoemd, bleef zijn functie vervullen tot 1 augustus 1944, toen hij door de General-Kommissar für das Sicherheitswesen ontslagen werd. Hij had toen, krachtens de (landelijke) verordening bezoldiging politie, die bij de reorganisatie van het politieapparaat per 1 maart 1943 in werking was getreden, de rang van majoor-korpschef. Binnen drie maanden, op 29 oktober 1944, was De Bruijn echter, opnieuw als commissaris van politie, weer op het hoofdbureau van politie terug. In die maanden was de functie van korpschef waargenomen door kapitein (= hoofdinspecteur) Brouwers.

Onder de commissaris/majoor De Bruijn werkten in de oorlogsjaren en direct na de bevrijding de volgende aantallen personen, telkens per ultimo van het jaar. De benamingen van einde 1943 vloeiden voort uit de genoemde reorganisatie die in dat jaar werd doorgevoerd.

Naam		1940	1941	1942	1943	1944
1940-'42 + 1944 1943						
Hoofdinspecteur	Kapitein	1	-	-	1	-
Inspecteur	Opperluitenant	7	7	7	5	5
	Onderluitenant	-	-	-	1	-
Hoofdagent	Hoofdwachtmeester	10	10	11	9	9
Agent	Opperwachtmeester	79	79	90	73	84
	Wachtmeester	-	-	-	9	-
Administratie	Administratie	4	6	10	10	9
Totaal		101	102	118	108	107

De „verordening organisatie politie“ van 1943 had de „politiezorg“ tot een exclusieve vorm van centrale staatszorg gemaakt. Bij de bevrijding werd die toestand aanvankelijk gecontinueerd krachtens het Londense Buitengewoon Politiebesluit 1944. Het Politiebesluit 1945 leidde daarna opnieuw tot een tweedeling in rijks- en gemeentepolitie, maar onderdelen van het gemeentelijk politiewezen (sterkte, rangen, salarissen, b.v.) zijn nooit meer centraal, doch steeds landelijk vastgesteld.

De stijging van het politiepersoneel in 1942 was vooral het gevolg van de overkomst van 6 politieambtenaren uit Ginneken en Bavel, 4 uit Princenhage en 1 uit Teteringen, in verband met de annexatie van 1 januari 1942.

In het politierapport van de commissaris aan de burgemeester over de periode 30 oktober 1944 t/m 6 november 1944 stond vermeld dat 4 leden van het personeel als N.S.B.-ers gearresteerd waren. En in zijn maandrapport van 11 december 1944 schreef commissaris De Bruijn dat vier agenten en één hoofdagent door de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten waren gearresteerd en dat twee agenten waren vertrokken bij de nadering van de geallieerden. Als daarbij nog wordt vermeld dat één officier van de Bredase politie midden in de oorlog als N.S.B.-er „hogerop” (naar Den Haag) is gegaan en vóór de bevrijding in Oost-Nederland door het verzet is geliquideerd, kan het bestand aan werkelijke foute politiefunctionarissen tijdens de jaren 1940-1944 in Breda globaal op acht worden bepaald. Wel werd nog een andere politie-officier in het kader van de zuivering geschorst, maar kort daarop werd die schorsing opgeheven en maakte betrokkene elders promotie.

Tijdens de tweede wereldoorlog bleef het hoofdbureau van politie aan de Veemarktstraat gevestigd. De politiepost Boeimeersingel werd in 1940 naar de overkant van het water, naar de Marksingel „gerold”. In 1942 kwamen er twee posthuizen bij: Doelen en Raadhuisstraat, beide gelegen op voormalig grondgebied van Princenhage, respectievelijk Ginneken.

De vooroorlogse nog tamelijk gebrekkige scholing op politiegebied werd pas na 1950 aan de eisen van de moderne tijd aangepast. In de oorlogsjaren zelf is er op opleidingsterrein wel iets gebeurd, door de vestiging van twee beruchte instituten, één in Schalkhaar voor de agenten, en één in Apeldoorn voor de onderofficieren en officieren van de Nederlandse Politie. Zij werden P.O.B. (Politie Opleidingsbataljon) en P.O.S. (Politie Officierenschool) genoemd. Van Schalkhaar kwamen tussen medio 1941 en ultimo 1944 circa drieduizend gediplomeerde politiemannen opgeleid of omgeschoold naar hun korpsen terug. Van Apeldoorn sinds 1942 vermoedelijk zo'n 250 (onder-)officieren. Voor zover bekend, is geen van de Bredase agenten uit de tweede wereldoorlog in Schalkhaar opgeleid of omgeschoold. Slechts één inspecteur heeft – gedwongen – de P.O.S. bezocht. Over hem werd evenwel verklaard: „Die hebben ze echt niet weten te bekeren”.

Midden in de oorlog was de Bredase politie in het bezit van twee motoren, een met zijspan en een zonder. Tevens waren er drie auto's in huur: een DKW, een bestelauto en een Ford V-8 uit 1939.

In overeenstemming met wat eerder werd gezegd over het doorgaan van het „gewone” leven, verrichtte de Bredase politie in de jaren 1940-1944 ook haar normale werk. Dat wil onder meer zeggen dat er ge-

18. Dit zestal politieagenten staat bij de poort van het Stadserv met één van hen gezeten op een motor. De opname dateert van april 1945.

(coll. GAB)

verbaliseerd werd. Opvallend is dat de betreffende cijfers in die oorlogsjaren stijgingen en dalingen te zien geven: 1939 4.511, 1940 4.493, 1941 3.452, 1942 4.694, 1943 3.990, 1944 1.621.

Eveneens vermeldenswaard is dat in augustus 1943 de mogelijkheid werd geschapen dat de Nederlandse politie, bij eenvoudige overtredingen en constatering op heterdaad, een boete kon gaan opleggen, waardoor verdere strafvervolgning werd voorkomen. Voor de eerste maal konden politiefunctionarissen een schikking aangaan (transactie).

In de jaren 1940-1944 groeide de bevolking van Breda van ruim vijftigduizend tot bijna tachtigduizend inwoners, het politiekorps daarentegen slechts van 102 tot 108 manschappen.

Het nieuwe Breda: 1944-1988

Tussen het Breda van vóór 1940 en dat van nu bestaat een groot verschil. Om te beginnen geef ik wat cijfers, en wel van het oppervlak, het

aantal inwoners, het aantal woningen en het aantal politiefunctionarissen per ultimo 1920 t/m 1980 (telkens per tien jaar) en per 31 december 1987.

JAAR	OPP. IN HA.	INWONERS (x1000)	WONINGEN	POLITIE- FUNCTIO- NARISSEN
1920	282	30	5.602	88
1930	1.198	44	9.836	100
1940	1.198	52	12.076	102
1950	5.689	91	17.655	152
1960	5.689	108	25.039	154
1970	6.058	121	33.498	206
1980	7.646	117	40.707	245
1987	7.646	119	47.000	270

Bij deze cijfers kunnen de volgende kanttekeningen worden gemaakt. De oppervlakte nam toe door de vooroorlogse annexatie (1927), de grenswijziging tijdens de oorlog (1942) en de beide grenswijzigingen van 1961 (Heusdenhout) en 1976 (Haagse Beemden-oost). Het aantal inwoners bereikte de grootste omvang in het begin van de jaren zeventig, liep daarna iets terug door de groeiende suburbanisatie rond de stad en nam weer iets toe door het op gang komen van de bouw in de Haagse Beemden. De aantallen woningen, vergeleken met het aantal inwoners in het betreffende jaar laten de na 1950 ingezette snelle daling van de gemiddelde woningbezetting duidelijk uitkomen: 5,3 (1920), 4,5 (1930), 4,3 (1940), 5,2 (1950), 4,3 (1960), 3,6 (1970), 2,8 (1980) en 2,5 (1987). Op de ontwikkeling van het aantal politiefunctionarissen kom ik later nog terug.

Het aantal woningen binnen de grenzen van de gemeente Breda is sinds eind 1940 bijna verviervoudigd. Een deel van die toeneming kan worden toegeschreven aan de toevoeging van bestaande woningen aan de woningvoorraad door de diverse grenswijzigingen. Maar verreweg het grootste deel ervan is te danken aan de ontwikkeling van een aantal nieuwe woonbuurten en -wijken. In chronologische volgorde, gerekend naar het begin van de bouwactiviteiten, waren dat:

1) Heuvel	(1945-1955)
2) Schoolakkerplein	(1948-1949)
3) Brabantpark	(1950-1960)
4) Boeimeer, ged.	(1950-1960)
5) Ruiterbos, ged.	(1951 - 1960)
6) Doornbos	(1951 - 1960)
7) Sportpark, ged.	(1956 - 1960)
8) Blauwe Kei, ged.	(1956 - 1963)
9) Overakker, ged.	(1960 - 1965)
10) Tuinzigt, ged.	(1960 - 1965)
11) Ypelaar	(1962 - 1970)
12) Biesdonk	(1964 - 1970)
13) Wisselaar	(1965 - 1970)
14) Heusdenhout	(1969 - 1975)
15) Haagse Beemden	(van 1977 af)

Bovendien kwam, naast deze stadsuitbreiding, in de loop van de jaren zeventig ook een streven naar stadsvernieuwing op, dat geleid heeft tot partiële renovaties, vervangingen van woningen en nieuwbouw binnen de oude stadsgrenzen van vóór 1942. Daarmee werd vooruitgelopen op de in de jaren tachtig opgekomen gedachten over de „compacte stad”.

Dat alles heeft ertoe geleid dat het aanzien van de stad, alleen al door de woningbouw grondig is veranderd en dat de naoorlogse periode, voor wat de uiterlijke verschijningsvorm betreft, zonder bezwaar als „van een provinciestadje naar een grotere provinciestad” kan worden gekarakteriseerd.

Het eerste wat bij bestudering van de veranderingen opvalt, is de overgang van een tamelijk gesloten naar een in alle richtingen open samenleving, ook in Breda. Huidige Bredase jong-volwassenen hebben er geen idee van, hoe geïsoleerd hun leeftijdgenoten in de vooroorlogse jaren hebben geleefd. Isolement en openheid hangen wezenlijk samen met communicatie. Die laatste werd in de jaren vóór 1940 in hoofdzaak verzorgd door de trein, de fiets, de twee plaatselijke dagbladen en de radio, de laatste overigens nog in de pioniersfase. Pers en radio waren nog geheel verzuild. Katholieken mochten alleen het Dagblad van Noord-Brabant en Zeeland lezen en naar de K.R.O. luisteren. De auto, de buitenlandse reizen en de t.v. (waarmee al werd geëxperimenteerd) moesten alle nog verworvenheden van het hele volk worden en de verzuiling moest nog worden afgebroken.

Tijdens de oorlogsjaren dacht men dat in de tijd daarna allerlei maat-

19. De nog steeds bestaande Brugflat aan de Dr. Struyckenstraat werd in 1957 gebouwd als één van de allereerste torenflats.

schappelijke vernieuwingen doorgevoerd zouden worden, met als basis meer eenheid en minder verdeeldheid. De natuur bleek, zoals zo vaak, sterker dan de leer en voor fundamentele wijzigingen in het maatschappelijk bestel was de ruimte blijkbaar nog niet aanwezig. De samenleving zocht al gauw weer aansluiting bij de vooroorlogse toestanden. Het isolement vormde snel weer ieders kracht, tot in de jaren zestig toe.

Door de grotere mobiliteit, maar vooral door de enorme toename van informatie (pers, radio en t.v.) brak het tot dan toe gehandhaafde en gekoesterde isolement in stukken. De vensters op de wereld werden opengegooid. Men kreeg, lijfelijk en visueel, contacten met mensen die anders dachten en anders handelden. De „open society” kwam er aan.

Het voortouw bij de veranderende opvattingen werd genomen door groepen van jongeren die in de tweede helft van de jaren zestig op het toneel verschenen. Zij bevolkten de voortgezette opleidingen, inclusief de hogescholen en de universiteiten en wilden „de verbeelding aan de macht brengen”. Jongeren eisten een grotere onafhankelijkheid en zij maakten zich sterk voor mondigheid en inspraak. De doelstellingen en waarden van de „vaderen” verloren veel van hun geldigheid. Wat daarmee ook zijn vanzelfsprekendheid in hoge mate verloor, was het gezag. Dat van „de autoriteiten” (bestuurlijk, kerkelijk en maatschappelijk) en dat van het recht.

Politie in Breda na de oorlog

De bestuurlijke verantwoordelijkheid voor de politie was in deze periode in handen van B. van Slobbe (tot 1947), C. Prinsen (1947 - 1952), C. Kortmann (1952 - 1959), R. Geuljans (1959 - 1966), J. Meys (1966 - 1967), W. Merkx (1967 - 1983) en F. Feij (sinds 1984). De leiding van het Bredase politiekorps was achtereenvolgens in handen van A. de Bruijn (tot 1960), H. Pijls, H. van Goethem en M. Strooper (sinds 1981). Uit voorgaande opsomming blijkt dat vooral burgemeester Merkx en commissaris Van Goethem (met zijn mensen) hun handen vol zullen hebben gehad aan de maatschappelijke veranderingen in de woelige jaren zestig/zeventig. En dat hoofdcommissaris Strooper en burgemeester Feij te maken hebben gekregen met de niet geringe naweeën daarvan.

Over enkele aspecten behoefden Merkx en Van Goethem zich niet zulke grote zorgen te maken. Onder hun voorgangers was de personeelssterkte van het korps op een vrij redelijk niveau gebracht, gelet op de tamelijk rustige tijden, die men toen beleefde. De grootste „klap” in de goede

richting op dat terrein vond in 1945 plaats, toen op 26 maart niet minder dan 70 nieuwe politiemannen werden ingedeeld. Ook de huisvestingssituatie was aanzienlijk verbeterd. In 1960 werd begonnen met de bouw van

20. Op 10 juni 1968 vond de installatie plaats van de heer H. van Goethem als commissaris van politie te Breda. Van links naar rechts: de commissaris, zijn echtgenote en ir. W. Merkx, burgemeester.

(foto B. Speekenbrink, coll. GAB)

het nieuwe politiebureau aan de Markendaalseweg, dat – na voleinding – op 4 november 1963 door commissaris Pijls en zijn medewerkers werd betrokken. In 1961 waren alle posthuizen al afgeschaft. Alleen van het posthuis Saksen Weimarlaan, dat nog na de oorlog was gebouwd, werd af en toe wel eens gebruik gemaakt, tot het werd afgebroken.

Ook over de opleidingen hoefden zij zich niet veel zorgen te maken. De primaire opleiding voor het subalterne personeel werd voor Noord-Brabant, Limburg en Nijmegen gedurende enige tijd in Oirsbeek en van 1954 af in Heerlen gegeven (Zuid Nederlands Instituut voor gemeentepolitieopleiding, een gemeenschappelijke regeling, waaraan gemeenten met gemeentepolitie deelnamen). De hogere politieambtenaren konden worden geselecteerd uit de afgestudeerden van de Nederlandse Politie Academie, die van 1950 af in Hilversum en sinds 1967 in Apeldoorn gevestigd was.

21. Het huidige politiebureau aan de Markendaalseweg, omstreeks 1964.

(coll. GAB)

In het begin van de jaren zestig kwam een maandelijks overleg tot stand tussen de commissaris en de vakorganisaties. Aan dit overleg namen drie politievakorganisaties deel: St. Michaël, de Bond voor Christelijke Politie Ambtenaren en de Nederlandse Politie Bond (ledentallen in 1961: 161, zeven en twintig). Regelmatige punten van overleg waren o.a.: de overurenregeling, de kleding en uitrusting, de rijwieltoelage, de organisatie, de personeelsbeoordeling, de begroting, de korpssterkte, de dienstroosters. Later had de korpschef nog maar met twee vakorganisaties te ma-

ken: de Algemeen Christelijke Politiebond, voortgekomen uit een fusie van St. Michaël en de B.C.P.A. en aangesloten bij het C.N.V. (afkorting A.C.P.) en de Nederlandse Politiebond, aangesloten bij de F.N.V. (afkorting N.P.B.).

Om een enigszins gelijkend beeld van het naoorlogse in Breda te krijgen, lijkt het raadzaam de aard en omvang van het door politiemensen verrichte werk nog wat nader te bekijken. Gezagsaantasting en normverlies: ziedaar de twee elementen, die dat werk in de laatste decennia in hoge mate hebben beïnvloed. Dat kan ook niet anders waar handhaving van de openbare orde en helpen bij de bestrijding van de criminaliteit van oudsher de arbeid van de politie hebben gevormd.

Eerst de criminaliteit. Hoe ontwikkelde de verhouding politie-criminaliteit zich in de loop der jaren in Breda en welke plaats neemt de stad in, vergeleken met andere grote gemeenten? Om de zaak niet al te complex te maken, beperk ik mij tot de volgende cijferreeksen. De eerste gaat, per vijf jaar gemeten, over het aantal misdrijven dat ter kennis is gekomen aan de gemeentepolitie van Breda.

JAAR	AANTAL	PERCENTUEEL
1960	1.117	100
1965	2.473	221
1970	3.099	277
1975	4.268	382
1980	6.367	570
1985	14.699	1.315

Dat betekent dus dat in de 25 jaar na 1960 het aantal ter kennis genomen misdrijven meer dan verdertienvoudig is, terwijl de bevolking van de stad in diezelfde kwart eeuw slechts met circa 10% is toegenomen. Overigens blijkt uit de onderliggende cijfers dat twee soorten misdrijven (op de eerste plaats de vermogensdelicten en als goede tweede de ruwheidsdelicten) het grootste deel van de stijgingen voor hun rekening namen.

Vervolgens kan worden geconstateerd dat het oplossingspercentage van de ter kennis genomen misdrijven sinds 1974 voortdurend is gedaald.

JAAR	OPLOSSINGSPERCENTAGE

1974	47,1
1976	37,0
1978	36,6
1980	36,5
1982	32,2
1984	24,3
1985	20,0

Vooral in de jaren tachtig duikelde het percentage naar beneden. Dat werd vrijwel zeker veroorzaakt door de hausse in de ter kennis genomen misdrijven, in de stijging van de criminaliteit derhalve. Een belangrijke rol heeft ook gespeeld dat verdachten vaak grote aantallen misdrijven op hun kerfstok hadden. Wanneer men eenmaal voldoende zaken had bekend om veroordeeld te worden, liet de Bredase politie de rest van de misdrijven (soms tientallen) gewoonweg zitten, teneinde de beschikbare tijd aan andere verdachten te besteden. Het aantal „onopgeloste zaken” steeg op deze manier echter wel.

De tweede vraag: hoe verhoudt de situatie in Breda zich tot die in andere grotere gemeenten? Enige jaren geleden is een onderzoek ingesteld naar de zogenaamde „grootstedelijke problematiek”. De rapporten die daarover werden uitgebracht (1984, 1986) namen voor de vaststelling van de zwaarte van de criminaliteit het aantal ter kennis genomen misdrijven per duizend inwoners als indicator. De uitkomst was voor Breda uitermate verontrustend. Van de zeventien betrokken gemeenten (van de grootste – Amsterdam – tot de kleinste – Leiden) figureerde Breda qua grootte op de veertiende plaats. Maar qua criminaliteit, bij toepassing van genoemde indicator, kwam de stad op de tweede plaats terecht, direct na Amsterdam, het vanouds gedoodverfde centrum van gezagsaantasting en normverlies. Als oorzaken voor deze hoge „notering” moet men wellicht beschouwen de traditie van Breda als alcoholische (bier)stad – men denke aan de eeuwenoude functie van vesting- en garnizoensplaats – en aan de „gunstige” ligging ervan, midden tussen de grote havensteden Rotterdam en Antwerpen.

Het aantal drugsverslaafden in Breda zou relatief hoog zijn en de aanvoerlijnen voor de verslavingsmiddelen zijn kort. Het is te begrijpen dat

onder zulke omstandigheden gemakkelijk het woord „overbelasting” valt. Dit te meer, omdat ook buiten de strikte sfeer van de criminaliteit de Bredase politie permanent de handen vol heeft, o.a. aan parkeer- en verkeersproblemen, en aan de openbare orde-problematiek (men denke aan de situatie in het centrale uitgaanscentrum gedurende het weekeinde). Van de laatste soort problemen (handhaving openbare orde) zijn wel het meest bekend geworden de ongeregelde heden, opgetreden tijdens het bezoek van de Koningin aan Breda in 1981.

Tussen 1970 en 1980 is de omvang van het politiepersoneel gestegen, van 206 tot 277, hoewel het aantal inwoners in die tijd daalde. Blijkbaar zijn in die jaren andere normen dan de bevolkingsomvang (mede) een rol gaan spelen bij de bepaling van de toegestane sterkte. Door de bezuinigingen is de korpssterkte sindsdien weer gedaald tot 271.9 in 1987. De overbelasting van de politie loopt trouwens congruent met een analoge toestand bij justitie. Dit heeft tot het door niemand gewenste gevolg geleid dat in het opsporings- en handhavingsbeleid gekozen moest worden voor zekere prioriteitsstellingen. Die werden en worden door de bevolking maar moeilijk begrepen. Iedere mens voelt zijn eigen sores immers het hardste. Een qua personeelssterkte volledig aan de gegroeide criminaliteitscijfers aangepaste politie en justitie zou evenwel tot een dergelijke omvang leiden dat vermoedelijk slechts weinigen daadwerkelijk tot vergaande stappen in die repressieve richting zouden wensen over te gaan. Zo gezien, is het hier en daar ontluikende streven naar gezags- en normherstel als alternatief voor uitbreiding van de politie, dus aandrang om te komen tot gedragsveranderingen bij het publiek, niet eens zo onverklaarbaar. Om het maar eens met zeer bekend geworden begrippen te zeggen: elke aanpak in die geest zal balanceren tussen „law and order” aan de ene en een „ethisch reveil” aan de andere kant.

Besluit

Wie het verhaal over de Bredase politie van het begin tot het einde heeft gelezen, zal er zonder twijfel mee instemmen, dat het eerste woord van de ondertitel („aanzet”) daarin terecht is gebruikt. Binnen het vooraf afgesproken bestek was het evenwel niet mogelijk een gedetailleerder beeld van de politiegeschiedenis te schetsen. Wat op zich – gelet op het beschikbare en nog exploreerbare materiaal – overigens wel binnen het bereik ligt. Niettemin lijkt met het voorafgaande wel een redelijk beeld van de historische ontwikkelingen te zijn verkregen.

In ieder geval kan gevoelig worden vastgesteld dat door de eeuwen heen degenen die het voor het zeggen hadden, of het nu aristocraten, patriërs of democraten waren, altijd behoefte hadden aan specifieke medewerkers bij de handhaving van die rechtsorde en die openbare orde die hun voor ogen stonden. Dat lijkt het bindende element dat een periode van honderden jaren overspant. De inhoud van het politiewerk is in al die tijd eigenlijk niet wezenlijk aan (grote) wijzigingen onderhevig geweest. De vormgeving ervan vertoonde daarentegen door de jaren heen nogal wat veranderingen. De tot nu toe „eeuwig” te noemen politie laat telkens een zich aan de veranderende omstandigheden aangepast gezicht zien. Hetgeen in de rede lag en ligt.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE ARCHIVALIA, GEDRUKTE BRONNEN EN LITERATUUR

- Adresboeken gemeente Breda, diverse jaren.
- J.P. Balkema/C.J.C.F. Fijnaut (red), De politie handhaving van strafwetgeving, Lochem 1986.
- V.A.M. Beermann e.a., Geschiedenis van Breda II. Aspecten van de stedelijke historie 1568 - 1795, Schiedam 1977.
- D.A. Berents, Misdaad in de Middeleeuwen. Een onderzoek naar de criminaliteit in het laat-middeleeuwse Utrecht, Bunnik 1976.
- H. Bianchi, Basismodellen in de kriminologie, Deventer 1980.
- W.C. van Binsbergen, Inleiding strafrecht, 5e druk, Zwolle 1982.
- idem, Poenaal programma, Zwolle 1986.
- A.G. Bosch, Het ontstaan van het Wetboek van Strafrecht, Zwolle 1965.
- H.M. Buskens, Oude en jonge steden, in Het nieuwe Brabant, deel I, 's-Hertogenbosch 1952, p. 203 e.v.
- P. Buurmans, Documentatie over de gemeentepolitie van Breda, (1895-ca. 1978), aangeboden aan de commissaris van politie, M.N. Strooper, 1987, 2 banden. (Fotocopie hiervan aanwezig in bibliotheek van de Gemeentelijke Archiefdienst van Breda).
- R.C. van Caenegem, Over koningen en bureaucraten. Oorsprong en ontwikkeling van de hedendaagse staatsinstellingen, Amsterdam/Brussel 1977.
- C.L. ten Cate, Tot glorie der gerechtigheid. De geschiedenis van het brandmerken als lijfstraf in Nederland, Amsterdam 1975.
- CBS, Honderd jaar strafrecht in statistieken 1886 - 1986, 's-Gravenhage 1986.
- F.F.X. Cerutti e.a., Geschiedenis van Breda I. De middeleeuwen, Schiedam 1977 (herdruk van 1952).
- H.T. Colenbrander, Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840, deel V, stuk 1, 's-Gravenhage 1910.
- G.J.M. Corstens/P.J.P. Tak, Het Openbaar Ministerie, Zwolle 1982.
- Criminaliteit, pakkans en politie (Sociaal Cultureel Planbureau, Cahier 1985, nr 45), 's-Gravenhage 1985.

- G. Dijkink, Politie en omgeving. Kennis en beleid rond de criminaliteit in Amsterdam, Amsterdam 1987.
- H.F.J.M. van den Eerenbeemt, In het spanningsveld der armoede. Agressief pauperisme en reactie in Staats-Brabant, Tilburg 1968.
- idem, Van mensenjacht en overheidsmacht. Criminogene groepsvorming en afweer in de Meierij van 's-Hertogenbosch, 1795 - 1810, Tilburg 1970.
- F. Egmond, Banditisme in de Franse tijd. Profiel van de Grote Nederlandse Bende, 1790 - 1799, Soest 1986.
- S. Faber, Strafrechtpleging en criminaliteit te Amsterdam 1680 - 1811, Arnhem 1983.
- C. Fijnaut, Opdat de macht een toevlucht zij? Een historische studie van het politieapparaat als een politieke instelling, Antwerpen/Arnhem (1980).
- Th.E. van Goor, Beschrijving der Stadt en Lande van Breda, 's-Gravenhage 1744.
- N. Groeneweg en A. Hallema, Van nachtwacht tot computermacht. Vijftig eeuwen politie en justitie, Zaltbommel 1976.
- J. van Haastert, Straatnamen vertellen de geschiedenis van Breda, Tilburg 1974.
- idem, Beschouwingen bij de criminele vonnissen van de schepenbank van de stad Breda uit de jaren 1626 tot 1795, in Jaarboek van De Oranjeboom, deel XXIX (1976), p. 56 e.v.
- idem, De verstekvonnissen van de Bredase Schepenbank tussen 1626 en 1795, in Jaarboek van De Oranjeboom, deel XXXI (1978), p. 87 e.v.
- idem, Beschouwingen bij de criminele vonnissen van Bredase rechtbanken in de periode 1796 - 1811, in Jaarboek van De Oranjeboom, deel XXXV (1982), p. 62 e.v.
- idem, Justitie in Breda (1811 - 1838), Amsterdam 1984.
- A.L. Heldens, Demografische aantekeningen over de Bredase bevolking omstreeks 1860, in Jaarboek van De Oranjeboom, deel XV (1962), p. 187 e.v.
- G.G. van der Hoeven, Geschiedenis der vesting Breda, Breda 1869.
- F.A. Holleman, Dirk van Assendelft, Schout van Breda en de zijnen, Zutphen 1953.
- J. Horn, De politic, in Tegen de regels, 5e druk, z.p., (1980), p. 197 e.v.
- B. Huizinga en K. Aartsma, De zwarte politie 1940 - 1945, Weesp 1986.
- L. Hulsmans, Afscheid van het strafrecht. Een pleidooi voor zelfregulering, Houten 1986.
- B.C.M. Jacobs, Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629. De bestuursorganisatie van een Brabantse stad, Assen 1986.
- H.C. Jelgersma, Galgebergen en galgevelden in West- en Midden Nederland, Zutphen 1978.
- L. de Jong, Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog, deel 6, juli '42 - mei '43, 2e helft, 's-Gravenhage 1975.
- C. Kelk e.a. (red), Recht, macht en manipulatie. Hedendaagse opvattingen over de functies van het (straf)recht voor individu en maatschappij, Utrecht/Antwerpen 1976.
- M.J.A.V. Kocken, Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur, 's-Gravenhage 1973.
- L. Lensen en W. Heitling, Tussen schandpaal en schavot. Boeven, booswichten, martelaren en hun rechters, Zutphen z.j.
- R.P. Mulder, Samenhang in de politiezorg (Sociaal Cultureel Planbureau, Stukwerk 1986, nr 34), Rijswijk 1986.
- W.H. Nagel, Het werkschuwe tuig, Alphen aan den Rijn 1977.
- Nieuw archief gemeente Breda, 1909-1925, inv. nr 408, Dossier inzake een straf en vervolgens het ontslag van JHS en de terugstelling van JB, politie-agenten, 1921-1924.
- F. Perrick, Politie in Nederland. Een inleiding tot haar geschiedenis, organisatie en taak, Zwolle 1982.

- P. van Reenen (red), Het politiebestedel. Opstellen over het Nederlandse politiestelsel, Arnhem 1987.
- R. Roegholt, Amsterdam in de 20e eeuw, deel 2 (1945 - 1970), Utrecht/Antwerpen 1979.
- R. Rijkse, C. Kelk, M. Moerings, Achter slot en grendel, 3e druk, Alphen aan den Rijn/Brussel 1980.
- Statistische jaarboeken Sociografische Dienst Breda, diverse jaren.
- Steden vergeleken. Verslag eerste fase... en Verslag tweede fase studie grootstedelijke problematiek, 's-Gravenhage 1984 en 1986.
- J.J.H. Suyver, Politie in de rechtsorde, Zwolle 1986.
- C.W. ten Teije, De opkomst van het socialisme in Breda. Actie en reactie tot 1908, Tilburg 1986.
- F. Vanhemelryck, Misdadigers tussen rechter en beul 1400 - 1800, Antwerpen/Amsterdam 1984.
- Verslagen van den toestand der gemeente Breda (1821 - 1960).
- C. Vossenaar, Collectie historische gegevens over de Bredase politie, 1941-1971, aanwezig bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Breda (Afd. IV-55).
- Werkgroep Aanpak kleine criminaliteit (Breda), Interimnotitie april 1987.

N.B. De selectie en de betiteling van de afbeeldingen geschiedden door mevr. M.L. van den Wijngaard, medewerkster van de Gemeentelijke Archiefdienst van Breda. De afkorting GAB staat dan ook voor de genoemde dienst.